

FINANCIAL LITERACY

ความซับซ้อนและพลวัตทางการเงินของคนจน

โครงการพัฒนาระบบสนับสนุนการทำงานเชิงพื้นที่เพื่อยกระดับแพลตฟอร์ม
บริหารจัดการความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำระดับจังหวัดและการขับเคลื่อนโมเดลเกื้อจน
ระดับโครงการ ปี 2568

Financial literacy ความซับซ้อน และพลวัตทางการเงินของคนจน

พงษ์เทพ บุญกล้า.

Financial literacy ความซับซ้อนและพลวัตทางการเงินของคนจน.-- เลย :
สมาคมวิจัยและ นวัตกรรมเพื่อชุมชน, 2569.
44 หน้า.

1. ความรอบรู้ทางการเงิน. 2. ทฤษฎีการเงิน. I. ถนอมสิน พลลาภ, ผู้แต่งร่วม.
II. ชื่อเรื่อง.

332.401

ISBN 978-616-95174-3-6

ISBN 978-616-95174-3-6

ผู้เขียน : พงษ์เทพ บุญกล้า
ถนอมสิน พลลาภ

บรรณาธิการ : ถนอมสิน พลลาภ

คณะผู้จัดทำ : ถนอมสิน พลลาภ อ. ดร.มนตรี พิมพ์ใจ
ดร.ยุทธนา วงศ์โสภะ ผศ. ดร.ปณิธิ บุญสา
อุบล สวัสดิ์ผล จุติมาพร พลพงษ์
วรณัฐ จันทะบุรณ์

พิมพ์ครั้งแรก : มีนาคม 2569

จำนวนพิมพ์ : 100 เล่ม

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น
123 หมู่ 16 ตำบลในเมือง อำเภอเมือง
จังหวัดขอนแก่น 40002

จัดพิมพ์โดย : โครงการการพัฒนาาระบบสนับสนุนการทำงานเชิงพื้นที่เพื่อ
ยกระดับแพลตฟอร์มจัดความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำ
ระดับจังหวัดและการขับเคลื่อนโมเดลแก้จนระดับโครงการ
ปี 2568, สมาคมวิจัยและนวัตกรรมเพื่อชุมชน
ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากหน่วยบริหารจัดการทุน
ด้านการพัฒนาพื้นที่, สำนักงานเร่งรัดการวิจัยและนวัตกรรม
เพื่อเพิ่มความสามารถการแข่งขันและการพัฒนาพื้นที่
(องค์กรมหาชน)

คำนำ

หนังสือ ‘Financial literacy ความซับซ้อนและพลวัตทางการเงินของคนจน’ ได้ฉายให้เห็นถึงข้อจำกัดด้านการเงิน มิติต่าง ๆ ของคนจน และโอกาสของคนจนในการเข้าถึงบริการทางการเงิน ผ่านการสร้างร่วมมือจากหน่วยงานภาคีต่าง ๆ โดยเฉพาะหน่วยงานที่มีบทบาทด้านบริการทางการเงินและในฐานะโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคม (Social Safety Net) ที่ใกล้ชิดกับคนจนเชิงพื้นที่ หรือนำไปในการออกแบบกระบวนการทำงานอย่างมีส่วนร่วม เข้าใจ ไม่ตัดสิน ไม่ตีตรา ไม่กีดกัน และนำเสนอเครื่องมือ กระบวนการ และนวัตกรรมในการขับเคลื่อนงานแก้ไขปัญหาความยากจนประเด็น Financial literacy อย่างไรก็ดี หนังสือเล่มนี้ใช้ข้อมูลและปรากฏการณ์จากภาคสนามของทีมวิจัยในพื้นที่ ถือเป็นปฐมบทของการขยายปริมณฑลความรู้ความเข้าใจทางการเงินของคนจนฐานราก เพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการนำพาคนจนออกจากกับดักความยากจนและข้อจำกัดทางด้านการเงินต่อไป

	หน้า
บทกรรณำ	1
ส่วนที่ 1 Financial literacy คือ ‘โอกาส’ ของคนจน	4
ส่วนที่ 2 นิยามความหมาย ความเข้าใจ และความสำคัญของ Financial Literacy	7
- การนิยามความหมาย ‘Financial Literacy’	7
- ความสำคัญของ ‘Financial Literacy’ กับการทำงานแก้ไข ปัญหาความยากจน	8
ส่วนที่ 3 ปรากฏการณ์จากภาคสนาม Financial Literacy	14
ส่วนที่ 4 เข้าใจ เข้าถึง และพัฒนากระบวนการ Financial Literacy อย่างมีส่วนร่วม	19
ส่วนที่ 5 หลักสูตร/กิจกรรม Financial Literacy : สร้างความเข้าใจ สนุกสนาน และติดตามความเปลี่ยนแปลง อย่างต่อเนื่อง	24
ส่วนที่ 6 บทสรุปและข้อเสนอแนะ	30
อ้างอิง	37

Financial literacy ความรู้รอบตัว
และพฤติกรรมการเงินของคนจน

บทกริณนำ

แม้ในประเทศไทยจะมีสถาบันทางการเงินฐานรากสำหรับประชาชนผู้มีรายได้น้อยอยู่มากมาย แต่การศึกษาของนักวิชาการกลับพบว่า คนจนจำนวนมากยังคงเข้าไม่ถึงบริการการเงินฐานราก สาเหตุหลักเนื่องจาก 1) ขาดเป้าหมายการเข้าถึงคนที่ยากจนจริง ๆ เพราะมุ่งแก้ปัญหาหนี้สินแก่คนจนที่พอมีรายได้ 2) การป้องกันความเสี่ยงขององค์กรการเงินด้านการกำหนดเงื่อนไขมากมายกลายเป็นการสร้างข้อจำกัดในการเข้าถึงของคนจน 3) หลายแห่งเน้นรักษาเงินและการมีเงินพอเพียงสำหรับจัดสวัสดิการเป็นหลัก 4) องค์กรการเงินส่วนใหญ่มุ่งเน้นส่งเสริมการกู้ยืมเพื่อนำไปใช้จ่ายมากกว่ามุ่งเน้นการออมและการลงทุนทำให้สมาชิกใช้จ่ายเกินตัวและเกิดปัญหาหนี้สิน 5) การบริหารองค์กรขาดความเข้มแข็งและมีประสิทธิภาพ เช่น ผู้นำขาดความซื่อสัตย์ ขาดผู้สืบทอดการทำงาน ขาดการเชื่อมโยงช่วยเหลือระหว่างกลุ่ม หลายแห่งจึงขาดความมั่นคงและไม่สามารถดำเนินงานต่อไปได้ และ 6) ขาดการส่งเสริมการกำกับดูแลจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อยกระดับมาตรฐานการดำเนินงานขององค์กร¹

Abhijit Banerjee and Esther Duflo (2563) ได้นำเสนอมุมมองเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาความยากจนไว้ในหนังสือ ‘เศรษฐศาสตร์ความจน’ (Poor Economic) ภูมิวิความคิดเกี่ยวกับวิธีพิชิตความยากจนโลก ชี้ให้เห็นว่าองค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์ส่วนหนึ่งเกิดจากการทำความเข้าใจชีวิตทางเศรษฐกิจของคนจน ช่วยให้เข้าใจว่าคนจนสามารถทำอะไรได้บ้าง มีจุดไหนที่คนจนต้องการแรงกระตุ้นและต้องการด้วยเหตุผลใด รวมถึงการค้นหาอุปสรรคของคนจนว่าอยู่

¹มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2547; ปัทมาวดี โพชนุกูล ชูชุกิ และคณะ, 2552; สุซานุช พันนิยะ, 2562; กิตยาณี สายพัฒนะ, 2562; จิรณิทย ชายูเชิงพานิช, 2566 อ้างอิงจาก ณัฏฐ์ชวล โกคาพานิชวงษ์, กนกวรรณ มะโนรมย์, ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ, และธัช มณีผ่อง, 2567; “กองทุนออมของคนจน”: การพัฒนาการเงินฐานรากเพื่อคนจนในเมือง กรณีศึกษาอำเภอเมือง จังหวัดอำนาจเจริญ. วารสารธรรมศาสตร์. 43(3): 113-149.

ตรงไหนและจะก้าวข้ามได้อย่างไร เช่น การอธิบายวิถีชีวิตขั้นพื้นฐานของครอบครัว คนจน พวกเขาซื้ออะไร จัดการเรื่องการศึกษาลูก จัดการเรื่องสุขภาพของลูกและของพ่อแม่อย่างไร ตัดสินใจมีลูกกี่คน กลไกตลาดและสถาบันมีผลต่อคนจนอย่างไร คนจนกู้ยืมเงิน ออมเงิน และประกันความเสี่ยงที่เผชิญอยู่ได้หรือไม่ รัฐบาลทำอะไร และอะไรที่จะทำให้พวกเขาบ้าง มีวิธีการใดบ้างที่คนจนจะยกระดับชีวิตของตัวเองได้ และมีสิ่งใดที่ขัดขวางการกระทำเหล่านั้น การเปลี่ยนแปลงชีวิตทำได้ยาก หรือว่าเริ่มนั้นง่าย แต่ยากที่จะทำได้ตลอดรอดฝั่ง อะไรทำให้เกิดอุปสรรค ผู้คนรับรู้ประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นหรือไม่ ถ้าไม่แล้วมีอะไรเป็นตัวขวางทำให้ไม่รับรู้

ขณะที่ Thai People Map and Analytics Platform หรือ TPMAP²

มองว่า ‘คนจน’ คือ คนที่ต้องได้รับความช่วยเหลือแบบเร่งด่วน เนื่องจากเป็นคนที่ได้รับการสำรวจจากฐานข้อมูลต่าง ๆ ของรัฐ³ โดย แมน บุโรทกานนท์ (2563) ซึ่งถึงการกำหนดนิยาม ‘คนจน’ หมายถึง กลุ่มคนที่ขาดแคลนทุนพื้นฐานในการดำรงชีวิตที่ส่งผลให้ครัวเรือนมีโอกาสในการสร้างทางเลือกหรือกลยุทธ์ในการดำรงชีวิตอย่างจำกัด 4 กลุ่ม ได้แก่ อยู่ลำบาก, อยู่ยาก, อยู่ได้, และอยู่ดี⁴ ในหนังสือเล่มนี้จะกล่าวถึงการทำงานแก้ไขปัญหาความยากจนเชิงพื้นที่ประเด็น

²TPMAP: Thai People Map and Analytics Platform คือ ระบบบริหารจัดการข้อมูลการพัฒนาคนแบบชี้เป้า ซึ่งได้รับการพัฒนาต่อยอดจากระบบบริหารจัดการข้อมูลคนจนแบบชี้เป้าให้สามารถครอบคลุมปัญหาที่กว้างขึ้น ทำให้การแก้ปัญหาตรงกับกลุ่มเป้าหมายมากขึ้นและสามารถออกแบบนโยบายโครงการในการแก้ปัญหาให้ตรงกับความต้องการหรือสภาพปัญหาได้ เว็บไซต์ <https://www.tpmmap.in.th/>. เข้าใช้ข้อมูลเมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2569.

³การสำรวจจากข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทยที่ถูกนำมาวิเคราะห์ด้วยดัชนีความยากจนหลายมิติว่ายากจน และอาจมาลงทะเบียนว่าจนอีกด้วย (register-based) จากข้อมูลผู้ลงทะเบียนสวัสดิการแห่งรัฐ กระทรวงการคลัง สำหรับข้อมูลปี พ.ศ. 2568 เป็นการบูรณาการข้อมูลระหว่าง จปฐ. พ.ศ. 2567 และ บัตรสวัสดิการแห่งรัฐ ปี พ.ศ. 2565

⁴แมน บุโรทกานนท์ (2563) แบ่งออกได้เป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ 1 ‘อยู่ลำบาก’ กลุ่มที่มีความขาดแคลนปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต ต้องดำเนินการนำเข้าสู่ระบบสวัสดิการโดยเร่งด่วน กลุ่มที่ 2 ‘อยู่ยาก’ กลุ่มที่มีปัจจัยพื้นฐานเพียงพอสำหรับการดำรงชีวิตอยู่ในแต่ละวัน ซึ่งต้องเร่งดำเนินการจัดหาปัจจัยดำรงชีพหรือยกระดับความสามารถในการจัดหาปัจจัยดำรงชีพให้พออยู่ได้ กลุ่มที่ 3 ‘อยู่ได้’ กลุ่มที่มี

‘Financial literacy’ ผ่านการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่ 4 จังหวัด คือ จังหวัดมุกดาหาร ดำเนินการโดยคณະนักวิจัยจากวิทยาลัยชุมชนมุกดาหาร, จังหวัดศรีสะเกษ ดำเนินการโดยคณະนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ, จังหวัดอำนาจเจริญ ดำเนินการโดยคณະนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, และจังหวัดอุบลราชธานี ดำเนินการโดยคณະนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

ฐานทุนสำหรับการดำรงชีพ แต่ยังไม่เพียงพอที่จะอยู่รอดได้อย่างปลอดภัยหากประสบกับภาวะความแปรปรวนต่าง ๆ จำเป็นต้องสร้างภูมิคุ้มกัน และยกระดับความเป็นอยู่ให้หลุดพ้นจากสภาวะความขาดแคลน/เปราะบาง กลุ่มที่ 4 ‘อยู่ดี’ กลุ่มที่มีภูมิคุ้มกันต่อสภาวะความแปรปรวน/ความเสี่ยงต่าง ๆ มีฐานทุนในด้านต่าง ๆ ที่เพียงพอในการวางแผนอนาคตของตนเอง ครอบคลุม และเป็นฐานทุนในระดับชุมชนได้

ส่วนที่ 1

Financial literacy คือ ‘โอกาส’ ของคนจน

การสร้าง ‘โอกาส’ ในการเข้าถึงบริการทางการเงิน หรือการให้บริการทางการเงินระดับฐานรากเป็นแสงสว่างแห่งความหวังและเป็น ‘เครื่องมือ’ สำคัญในการปลดปล่อยผู้คนจำนวนมากให้หลุดพ้นจากวัฏจักรความยากจน ท่ามกลางความท้าทายของสังคมไทย กล่าวคือ แม้ประเทศไทยจะมีสถาบันทางการเงินฐานรากจำนวนมาก แต่คนจนที่เป็นประชาชนฐานรากสุดของสังคม ยังอยู่ได้สุดในห่วงโซ่การพัฒนาและเข้าไม่ถึงบริการทางการเงินเหล่านั้นได้ สาเหตุหลักมาจากหลายปัจจัย ทั้งการกำหนดเงื่อนไขที่เข้มงวดขององค์กร การเน้นการแก้ปัญหาหนี้สินแก่ผู้ที่มีรายได้อยู่แล้ว หรือการมุ่งเน้นส่งเสริมการกู้ยืมมากกว่าการออมและการลงทุน เป็นต้น เหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการหลุดพ้นจาก ‘กับดัก’ ความยากจน ดังนั้น หนังสือเล่มนี้จึงมุ่งเน้นเปิดบทสนทนากับสถาบันทางการเงินผ่านบริบทความยากจน โดยเฉพาะระดับชุมชนที่อยู่ใกล้ครัวเรือนยากจนมากที่สุดในฐานะโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคม หรือ Social Safety Net ที่เชื่อมโยงถึงเครือข่ายทางสังคมอื่น ๆ รวมทั้งกลไกของหน่วยงานภาครัฐในการขับเคลื่อนงานแก้ไขปัญหาความยากจน

ธนาคารแห่งประเทศไทย (2568) ชี้ว่า ‘ความรู้ทางการเงิน’ คือ ทักษะชีวิตในทุก ๆ ช่วงของชีวิตต้องมีการวางแผนการเงิน และในช่วงของชีวิตอาจจะมีการก่อหนี้ ‘รู้อะไร...ไม่รู้จักตัวเอง’ ทำอะไรต้องมีเป้าชัดเจน เหมาะสมกับทุกช่วงวัย มีความรู้เรื่องพลังของดอกเบี้ย และท้ายที่สุดเมื่อรู้แล้วจำเป็นต้อง ‘ทำทันที’ บางครั้งเราไม่เคยวางแผน ไม่ดูความฉุกเฉิน ไม่ได้เตรียมเงินอย่างเพียงพอ อย่างไรก็ตาม หนังสือเล่มนี้พยายามนำเสนอให้เห็นว่า การรู้เท่าทันภายในตนเองไม่เพียงพอ เนื่องจากข้อเท็จจริงสำคัญหนึ่งจากการทำงานกับคนจนพบว่า คนจนจำนวนไม่น้อยถูกตัดสิน ตีตรา หรือกีดกันออกจากสถาบันทางการเงิน

เนื่องจาก ‘ประชาชนฐานราก’ (คนจน) อยู่ได้สุดในห่วงโซ่ของการพัฒนาทางเศรษฐกิจเป็นฐานของกลุ่มคนที่มีโอกาสทางเศรษฐกิจมากกว่าเสมอ ปัญหาใดกันแน่ที่ทำให้เขาเหล่านั้นไม่หลุดพ้นออกมาจากกับดักความยากจน (Poverty trap) ยังคงมีแสงสว่างแห่งความหวังหรือแนวทางในการพัฒนาใด แสงสว่างหนึ่งอาจเป็นการสร้างโอกาส ‘การเข้าถึงบริการทางการเงิน’ (Financial inclusion) โดย Muhammad Yunus เจ้าของรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพ ประจำปี 2006 ผู้ริเริ่มแนวคิดฐานทฤษฎีที่ว่า เงินเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาคุณภาพชีวิตมนุษย์ (Human capital) การให้โอกาสในการเข้าถึงบริการทางการเงินภายใต้ข้อจำกัดที่พวกเขามี เป็นที่มาของ ‘Microfinance’ หรือการให้บริการทางการเงินระดับฐานราก เป็นหนทางให้หลุดพ้นจากวัฏจักรแห่งความยากจน (Vicious cycle) ได้ ซึ่งองค์การสหประชาชาติยกย่องว่า ‘เป็นเครื่องมือที่ปลดปล่อยให้ผู้คนจำนวนมากพ้นจากความยากจนควบคู่กับการส่งเสริมให้คนจนมีบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม’⁵

หน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) ได้ให้ทุนวิจัยพร้อมกับโจทย์วิจัยสู่การทำงานหาคำตอบผ่านแนวคิด/ทฤษฎี หรือการหาบทเรียนจากที่อื่น ๆ รวมทั้งการทำงานปฏิบัติการในภาคสนาม/เชิงพื้นที่ (หนังสือเล่มนี้อิงกับงานเชิงพื้นที่) ภายหลังจึงมีการสรุปบทเรียน ‘ระหว่างทาง’ สะท้อนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น การถอดบทเรียนเพื่อที่จะนำไปสู่การตอบคำถามว่าทำอะไร ทำกับใคร อย่างไร เมื่อไหร่ และได้ผลอย่างไร แล้วจะทำให้ดีขึ้นอย่างไร ‘การทำงานสรุปบทเรียนเพื่อให้เห็นชุดความรู้’ ในเล่มนี้จึงเป็น ‘การสังเคราะห์ความรู้’ ที่มากกว่า ‘บทเรียน’ หรือ BOK : Body of knowledge และยอมรับว่าไม่ได้มุ่งเน้นการวิวเอกสารภายนอกประกอบมากนัก เนื่องจากต้องการนำเสนอข้อมูลและปรากฏการณ์ที่พบจากการทำงานเชิงพื้นที่ เป็นองค์ความรู้ที่เกิดขึ้น และกว่าจะเป็นชุดความรู้ต้องเกิดการสังเคราะห์ โดยความรู้เป็นทั้ง ‘ความรู้ภายใน’ หรือ ‘ความรู้แบบฝังลึก’ (taxite knowledge) กับ ‘ความรู้ภายนอก’ (Explicit

⁵ โชคลาภ มั่นคง. (2565).

knowledge) เพราะความรู้ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะตัวเราแต่จะเป็นงานขยายผลต่อ
เงินนโยบาย หรือพื้นที่อื่น ๆ หรือนโยบายเรื่องแก้จนที่ต้องทำอะไร หรือ
เป็นความรู้ที่เกิดจากปฏิบัติการจริง (Practical knowledge) หนังสือเล่มนี้
เน้นกล่าวถึงประเด็น Financial literacy ความซับซ้อนและพลวัตทางการเงิน
ของคนจน

ส่วนที่ 2

นิยามความหมาย ความเข้าใจ และความสำคัญของ Financial Literacy

การนิยามความหมาย ‘Financial Literacy’ แตกต่างมากมาย แต่ในหนังสือเล่มนี้จะนำเสนอานิยามความหมายจากการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่ว่า ‘Financial Literacy’ คือ ความรู้ ทักษะ และความสามารถของคนจนในการบริหารจัดการเงินและการเข้าถึงบริการทางการเงินอย่างเป็นระบบ ผ่านรายรับ รายจ่าย เงินออม หนี้สิน และการเข้าถึงบริการทางการเงิน หรือ ‘หาเงิน-ใช้เงิน-เก็บเงิน-ใช้หนี้-เข้าถึงแหล่งเงิน’ ที่เหมาะสมกับบริบทเฉพาะบุคคลและครัวเรือน รวมทั้งการมุ่งเน้นด้านการจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่อย่างมีประสิทธิภาพในชีวิตประจำวัน⁶ ต้องยอมรับว่าการทำงานด้าน Financial Literacy ในประเทศไทยไม่ใช่เรื่องใหม่ แต่ที่ผ่านมาข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นมักพบว่า ครัวเรือนยากจนฐานราก 4 กลุ่ม คือ ‘อยู่ลำบาก อยู่ยาก อยู่ได้ อยู่ดี’ เผชิญกับสถานการณ์ที่จำกัดแตกต่างกัน โดยเฉพาะการถูกตัดสิน ตีตรา และกีดกันการเข้าถึงบริการทางการเงิน (ทั้งทางตรงและทางอ้อม) ซึ่งการสร้างกระบวนการทำงาน Financial Literacy เชิงพื้นที่ใน 4 จังหวัดพยายามค้นหาแนวทาง กระบวนการ หรือนวัตกรรมใหม่ ๆ มาใช้ในการแก้ไขปัญหาความยากจน

⁶การประชุมเชิงปฏิบัติการ ‘Financial literacy’. เมื่อวันที่ 31 มกราคม 2569. ณ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. โดยคณะนักวิจัยที่ดำเนินงานเชิงพื้นที่ภายใต้ชุดโครงการแก้ไขปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำ. จังหวัดมุกดาหาร, ศรีสะเกษ, อำนาจเจริญ, และอุบลราชธานี. ณ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

กระทั้งการขับเคลื่อนงานวิจัยปฏิบัติการเชิงพื้นที่นำไปสู่ ‘ข้อค้นพบเชิงประจักษ์’ (เบื้องต้น) หลายมิติ เป้าหมายสำคัญ คือ การลดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมและการแก้ไขปัญหาความยากจนแบบมุ่งเป้า เบ็ดเสร็จ และแม่นยำ ซึ่งการทำงานที่ผ่านมาในแต่ละพื้นที่ได้ออกแบบ ‘โมเดลแก้จน’ ด้าน Financial Literacy ที่แตกต่างกัน (ในระยะเริ่มต้น 1-2 ปี) กล่าวคือ แม้ฐานคิดเกี่ยวกับ Financial Literacy จะมีความสอดคล้องกันในเชิงนิยามความหมาย แต่กลยุทธ์ในการออกแบบโมเดลนำร่องแตกต่างกันตามบริบท เงื่อนไข ระยะเวลา ความสัมพันธ์ทางสังคม/เชิงอำนาจกับหน่วยงานรัฐ องค์กรทางสังคม สถาบันทางการเงิน หรืออื่น ๆ

อย่างไรก็ดี หนังสือเล่มนี้พยายามชี้ให้เห็นถึงกระบวนการทำงานเชิงพื้นที่ซึ่งแต่ละแห่งให้ความสำคัญ ได้แก่ การใช้ข้อมูลแบบมุ่งเป้าแม่นยำเป็นฐานนำร่องข้อมูลดังกล่าวได้มาจากระบวนการค้นหาสอบถามอย่างมีส่วนร่วมระหว่างทีมวิจัยกับภาคีเครือข่ายทางสังคมเชิงพื้นที่ และนำมาใช้ในการทำงานกับกลุ่มเป้าหมายครัวเรือนยากจนเป็นกลุ่มหลัก แล้วจึงเชื่อมโยงการทำงานต่อถึงหน่วยอื่น ๆ ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายรอง ‘ที่ผ่านมาเห็นได้ว่าทีมวิจัยลงทำงานเชิงพื้นที่อย่างต่อเนื่องทำให้เห็นข้อมูลเชิงประจักษ์ที่เกิดขึ้นกับพื้นที่และครัวเรือนยากจนสู่การให้ความช่วยเหลือหรือสนับสนุนให้เกิดการใช้ศักยภาพของครัวเรือนยากจนที่แตกต่างกัน และการลงพื้นที่ติดตามอย่างใกล้ชิด’⁷

ความสำคัญของ ‘Financial Literacy’ กับการทำงานแก้ไขปัญห
ความยากจน เปรียบเสมือน ‘เข็มทิศ’ และเป็น ‘ภูมิคุ้มกัน’ สำหรับคนจน การทำงานแบบมุ่งเป้าแม่นยำโดยใช้ข้อมูลที่พยายามก้าวข้ามวิธีการทำงานแบบ ‘ตัดเสื้อโหล’ กล่าวคือ สร้างความเข้าใจ มองเห็น ฟังเสียง ได้ยิน ไม่ตัดสิน ไม่ตีตรา และพยายามพาครัวเรือนยากจนหลายข้อจำกัดและการกีดกันการเข้าถึงบริการทางการเงิน ทั้งบริการทางการเงินระดับชุมชนต่าง ๆ เช่น กลุ่มวิสาหกิจ กองทุน กองบุญ บริการทางการเงินของธนาคาร รวมถึงบริการทางการเงินของหน่วยงานภาครัฐ อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ทางการเงินของคนจนบางครั้งถูกมองว่า

⁷บุญเพ็ง ยืนยง (2568) ประธานองค์กรชุมชนตำบลกกแดง จังหวัดมุกดาหาร.

ไม่สามารถออกจากปัญหาได้ แต่การให้ความช่วยเหลือที่พบเห็นส่วนใหญ่เป็น ความช่วยเหลือแบบ ‘สงเคราะห์’ มากกว่าการให้ความช่วยเหลือระยะยาว ผ่านศักยภาพของคนจน ดังนั้น เพื่อไม่เป็นการผลิตซ้ำความช่วยเหลือ กระบวนการทำงานของทีมวิจัยในหนังสือเล่มนี้ จึงพยายามใช้ทั้งวิธีการเดิมที่เคยใช้ในสังคมไทยและประยุกต์วิธีการใหม่ ๆ เชิงกระบวนการและนวัตกรรมเพิ่มขึ้น รวมถึงการให้ความสำคัญต่อความแตกต่างและศักยภาพของคนจนสู่ความเชื่อมโยงถึงองค์กรทางสังคมและหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง

โดยเริ่มจากการคัดกรองความสำคัญและจำเป็นในระดับรายวันไปจนถึง รายปี เพื่อจัดการรายรับ รายจ่าย และสร้างเงินออมอย่างมีระบบ ไม่เพียงแต่ช่วย ยับยั้งการเกิดหนี้สินใหม่แต่ยังเป็นการเปิดทางสว่างให้ครัวเรือนทราบสถานะที่แท้จริง ของตนเอง สู้ความยับยั้งชั่งใจและวางแผนอนาคตได้อย่างมีเป้าหมาย ความรู้ทางการเงินไม่ใช่เพียงความรู้ทางวิชาการ (ไม่ใช่อธิบายแบบภาษาวิชาการแล้วแก้ ปัญหาได้ ต้องอธิบายแบบภาษาชาวบ้าน) เป็นปัจจัยหนุนเสริมที่ช่วยเปลี่ยนผ่าน วิถีชีวิตให้หลุดพ้นจากวัฏจักรความยากจน และสร้างความกินดีอยู่ดีที่จับต้องได้จริง ในระดับครัวเรือน⁸ เพื่อทลายมายาคติและข้อจำกัดต่าง ๆ ไปพร้อมกับครัวเรือน ยากจน ดังนี้

- **ฟัง ‘เสียงการเงิน’ ของคนจน :** การฟังเสียงของครัวเรือนยากจน มากขึ้นทำให้เห็นว่าครัวเรือนยากจนต่อสู้ดิ้นรนและใช้ศักยภาพของตนเอง ในการบริหารจัดการเงินภายในครอบครัวอย่างไร บริบทและภาระของแต่ละครัวเรือน แตกต่างส่งผลต่อความกระตือรือร้นแตกต่าง การให้ความสำคัญกับ Financial Literacy จึงเป็นเกราะป้องกันความเสี่ยงพื้นฐานที่ช่วยให้ครัวเรือนยากจน เห็นศักยภาพตนเองในการบริหารจัดการ ‘รายรับ-รายจ่าย-เงินออม-หนี้สิน’ รู้จักแยกแยะ ‘ความต้องการ’ ออกจาก ‘ความจำเป็น’ นำไปสู่การเปลี่ยนแปลง พฤติกรรม การสะสมเงินออมเพิ่มขึ้น และปลดพันธนาการตนเองจากวงจรหนี้สิน

⁸การประชุมเชิงปฏิบัติการ ‘Financial literacy’

- เชื่อมโยงเครือข่ายทางสังคมในการแก้ไขปัญหาการเงินคนจน :

ครัวเรือนยากจนในชุมชนมีความแตกต่างหลากหลาย ทั้งค่านิยม ชีวิตประจำวัน ความจำเป็นของแต่ละครัวเรือน ปัญหา ข้อจำกัด การถือครองทรัพยากร ทุนการดำรงชีพ ดังนั้น การทำงานด้าน Financial Literacy กับสมาชิกในชุมชน ผู้นำชุมชน กลุ่มองค์กรในระดับชุมชนจะช่วยให้มองเห็น เข้าใจ เข้าถึง และแก้ไขปัญหาได้ตรงตามความต้องการ รวมทั้งเป็นกลไกสร้างความเข้มแข็งเชิงพื้นที่ หากครัวเรือนยากจนบริหารเงินเป็นจะลดภาวะพึ่งพาหนี้้นอกระบบ เกิดการจับจ่ายหมุนเวียนในเศรษฐกิจฐานราก และเกิดการรวมกลุ่มเป็นสถาบันการเงินชุมชนที่เข้มแข็งมากขึ้น หรือช่วยเหลือกันเองในชุมชนได้โดยไม่ต้องพึ่งใครไว้ข้างหลัง หรือการสร้างโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคม (Social Safety Net) ด้าน Financial Literacy

- ไม่ผลิตซ้ำนโยบายแบบ ‘ตัดเสื้อโหล’ :

การทำงานของหน่วยงานต้องมองเห็นศักยภาพของครัวเรือน การเข้าถึงสวัสดิการขั้นพื้นฐานจากรัฐ และออกแบบกระบวนการทำงาน Financial Literacy ที่ให้ความสำคัญกับ ‘ความรู้’ และ ‘ทักษะ’ และต้องเข้าใจว่าการเงินของครัวเรือนยากจนแตกต่างจากการเงินของครัวเรือนทั่วไปที่มีกำลังทางสังคมและเศรษฐกิจมากกว่า หรือรับรู้และเรียนรู้การแก้ไขปัญหาการเงินของครัวเรือนยากจนจากครัวเรือนยากจน ถือเป็นเครื่องมือเชิงยุทธศาสตร์ที่จะช่วยให้หน่วยงานที่ทำงานด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตและการแก้ไขปัญหาความยากจน สามารถจัดทำโครงการ/กิจกรรมที่แก้ปัญหาได้ตรงจุด (Targeting) แทนการให้ความช่วยเหลือแบบ ‘สงเคราะห์’ หรือให้ความช่วยเหลือเพียงตัวเงิน เช่น บัตรสวัสดิการต่าง ๆ แต่เป็นการให้ความรู้และทักษะในการพึ่งพาศักยภาพของตนเองด้าน Financial Literacy

- สนับสนุนให้เกิดกลไก ‘บริการการเงินฐานราก’ ที่มุ่งเป้า :

รัฐควรมีนโยบายด้าน Financial Literacy ที่เข้าใจความซับซ้อนของครัวเรือนยากจน ต้องจัดทำแผนงานส่งเสริมด้าน Financial Literacy ที่เน้นการพัฒนาคนกับการบริหารจัดการเงินในระดับครัวเรือน ชุมชน หน่วยงานท้องถิ่น/หน่วยงานพังก์ชัน และนโยบายรัฐระดับชาติ การออกนโยบายที่ไม่สร้างหนี้สินให้กับครัวเรือน

ยากจนเพิ่ม ถือเป็นรากฐานความมั่นคงทางเศรษฐกิจชาติ เนื่องจากความรู้ทางการเงินในระดับนโยบายจะช่วยลดภาระงบประมาณสวัสดิการภาครัฐในการเยียวยาหนี้สินและสร้างประชากรที่มีคุณภาพ มีความพร้อมในการบริหารจัดการครัวเรือน ซึ่งจะส่งผลต่อเสถียรภาพของระบบเศรษฐกิจมหภาคต่อไป

หากมองถึงการออกแบบ ‘บริการการเงินฐานราก’ ที่ไม่ได้คำนึงถึงบริบทของคนจน เพราะไม่ได้มองคนจนจริง ๆ เป็นเป้าหมายสำคัญ ส่งผลให้คนจนส่วนใหญ่ไม่สามารถเข้าถึง ถูกตีตรา ถูกกีดกันจากบริการทางการเงิน และสวัสดิการสังคมไปโดยปริยาย นอกจากนั้นมายาคติคนทั่วไปมักมองว่า คนจนไม่สามารถออมได้ ไม่มีศักยภาพที่จะออม หรือไม่ยอมออม ทำให้บริการการเงินฐานรากไม่ได้ถูกออกแบบอย่างสอดคล้องกับบริบทของคนจนตั้งแต่ต้น ซึ่งข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการและในระดับนโยบาย คือ องค์กรทางการเงินในชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของการแก้ไขปัญหา เพราะเป็นองค์กรที่อยู่ใกล้ชิดกับครัวเรือนยากจน ควรส่งเสริมให้เกิดกลไกผ่านการใช้งบกองทุนทางการเงินในชุมชน บริการทางการเงินที่เหมาะสมและยืดหยุ่นต่อครัวเรือนยากจน คำนึงถึงข้อจำกัดและบริบทของครัวเรือนยากจนให้เข้าถึงได้มากที่สุด รวมทั้งเชื่อมโยงบริการทางการเงินของครัวเรือนยากจนที่มีรายได้น้อยที่รัฐบาลดำเนินการ และควรให้การขับเคลื่อนงานบริการการเงินฐานรากเป็นวาระแห่งชาติ และการสร้างวัฒนธรรมทางการเงินระดับปัจเจกบุคคล ชุมชน สังคม เพื่อลดปัญหาหนี้สินและให้ครัวเรือนยากจนมีตาข่ายคุ้มครองทางสังคมในระยะยาว⁹

แม้ Financial Literacy จะเป็นเรื่องสำคัญที่จะช่วยโอบอุ้มครัวเรือนยากจนให้เข้าถึงการบริการทางการเงิน แต่มักถูก ‘มองข้าม’ และ ‘ละเลย’ ทั้งจากชุมชน สังคม และระดับนโยบาย หรืออคติต่อคนจน เช่น คนจนถูกมองว่าไม่ขยันทำงาน ไม่มีศักยภาพในการบริหารจัดการเงินหรือบริหารหนี้ ไม่ได้เป็นสมาชิกองค์กรทางการเงินในชุมชน ไม่มีต้นทุนในการสร้างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ มากกว่าหาเข้ากินค่าคือหาเข้ากินเข้า หากค่ากินค่า ใช้แรงงานรับจ้างแบบวันต่อวันไม่แน่นอน เป็นหนี้ท่วมหัว สมาชิกในครอบครัวไร้ศักยภาพ สูงอายุ ป่วยติดเตียง เป็นภาระพึ่งพิง

⁹ ญรัชวัล โกคาพานิชวงศ์ และคณะ. (2567).

ต้องได้รับความช่วยเหลือแบบสงเคราะห์เท่านั้น เป็นต้น ทำให้ครัวเรือนยากจน ‘ไม่ถูกมองเห็น’ และ ‘ไม่เป็นส่วนหนึ่ง’ ในการมีส่วนได้ส่วนเสีย หรือ stakeholder ทั้งจากองค์กรบริการทางการเงินในชุมชนหรือสถาบันทางการเงิน เช่น ธนาคารต่าง ๆ นำไปสู่การตอกย้ำ ตีตรา กีดกันการเข้าถึง ทำให้คนจนรู้สึกจ้านและยอมรับต่อโชคชะตา เพราะกลัวคนมองว่าไร้ศักยภาพในการบริหารจัดการการเงิน จึงพบ คำกล่าวเชิงปลอบประโลมทำนองว่า ‘คนจนมีความสุขไม่มีหนี้ ไม่เป็นหนี้ หรือ ไม่อยากเป็นหนี้’

ขณะที่ **ความเข้าใจ Financial Literacy** สำหรับครัวเรือนยากจน ไม่ใช่เพียงการสอนให้ออมหรือแค่จัดบัญชีรายรับ-รายจ่ายแล้วจะแก้ไขปัญหาได้ แต่ต้องทลาย ‘มายาคติ’ และความเหลื่อมล้ำที่ฝังรากลึกในชุมชนและสังคม เพราะคนจนมักถูกกีดกันจากระบบบริการทางการเงินฐานราก ถูกตีตราว่าไร้ศักยภาพ หรือไม่มีวินัย ทั้งที่ในความเป็นจริงหนึ่งพบว่า ปัญหาเกิดจากบริการทางการเงินที่ไม่สอดคล้องกับบริบทชีวิตของครัวเรือนยากจน การสร้างความรู้ทางการเงินจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการปลดปล่อยศักยภาพที่แตกต่างกันของแต่ละครัวเรือนให้หลุดพ้นจากวัฏจักรความยากจนผ่าน Financial Literacy ช่วยให้ครัวเรือนยากจน มีความกล้าหาญในการก้าวข้ามกำแพงข้อจำกัด การถูกตีตราหรือมายาคติต่าง ๆ และเข้าสู่กลไกสถาบันการเงินในชุมชนที่มีความยืดหยุ่นได้มากขึ้นกว่าที่ผ่านมา หากรัฐส่งเสริมทักษะนี้ควบคู่กับการออกแบบนโยบายที่มองเห็นตัวตนของคนจน อย่างแม่นยำ จะช่วยเปลี่ยนจาก ‘การสงเคราะห์’ เป็นการสร้าง ‘วัฒนธรรมทางการเงิน’ ที่ยืดหยุ่นให้กับครัวเรือนยากจน ซึ่งเป็นดาวยักษ์คุ้มครองทางสังคมช่วยให้คนจน หลุดพ้นจากวงจรหนี้สินหรือการจำยอมต่อโชคชะตา ดังนั้น การทำความเข้าใจถึง องค์ประกอบสำคัญของ Financial Literacy สำหรับครัวเรือนยากจน สามารถ แบ่งออกอย่างน้อย 4 มิติหลักที่เชื่อมโยงกัน คือ

- **ให้คนจนได้ปลดปล่อยศักยภาพทางการเงิน** : เนื่องจากทักษะทางการเงินของครัวเรือนยากจนไม่ใช่แค่เรื่องตัวเลข แต่คือการเข้าใจชีวิตประจำวัน การบริหารรายได้ที่ไม่แน่นอน ความสามารถในการจัดการเงินจากอาชีพรับจ้าง วันต่อวัน หรือการหาเช้ากินค่ำ การปลดปล่อยศักยภาพเฉพาะบุคคล/ครัวเรือน

การรู้ว่าคุณเองมีต้นทุนการดำรงชีพ หรือทักษะอะไรที่สามารถนำมาสร้างรายได้ท่ามกลางข้อจำกัดต่าง ๆ ที่ถาโถมอย่างไม่หยุดหย่อน

- **สร้างความยืดหยุ่นด้านบริการทางการเงิน** : ควรเน้นไปที่การลดช่องว่างระหว่าง ‘คนจน’ กับ ‘ระบบบริการการเงิน’ สร้างความรู้เกี่ยวกับบริการที่ยืดหยุ่น เข้าใจและเข้าถึงองค์กรการเงินในชุมชนหรือกองทุนท้องถิ่นที่สอดคล้องกับเงื่อนไขชีวิตคนจน เชื่อมโยงสวัสดิการ รู้เท่าทัน และสามารถเชื่อมโยงบริการทางการเงินของรัฐเข้ากับแผนการเงินส่วนบุคคลและครอบครัวได้

- **ปรับเปลี่ยนทัศนคติและหลายมายาคติติดราคคนจน** : เป็นหัวใจสำคัญที่มีกฏกลະเลยจึงต้องสร้างความเชื่อมั่น ก้าวข้ามความกลัว หรือการถูกตีตราว่า ‘ไร้ศักยภาพ’ หรือความรู้สึกรับต่อโชคชะตา มองเห็นความสามารถในการบริหารจัดการเงิน ปรับมุมมองว่า ‘คนจนบริหารจัดการเงินได้’ หากมีกลไกที่เหมาะสมและยืดหยุ่นรองรับ หรือปรับทัศนคติต่อการเป็นหนี้ โดยเปลี่ยนจากการกลัวการเป็นหนี้เพราะคิดว่า ‘ไม่มีปัญญาจ่าย’ หรือการเข้าใจการจัดการหนี้เพื่อสร้างผลประกอบการทางเศรษฐกิจครัวเรือน

- **สร้างวัฒนธรรมทางการเงินของคนจนไปพร้อมกับสังคม** : เป็นการมองข้ามพ้นระดับบุคคลไปสู่ระดับชุมชน เพื่อสร้างโครงข่ายคุ้มครองทางสังคม (Social Safety Net) ใช้ Financial Literacy หรือความรู้ทางการเงินเป็นเครื่องมือสร้างภูมิคุ้มกันในระยะยาว เพื่อลดภาระการพึ่งพิงแบบสงเคราะห์เพียงอย่างเดียว รวมทั้งเน้นวินัยทางการเงินที่ยืดหยุ่นโดยพัฒนาจากการจัดการเงินรายวัน-รายปี ไปสู่ ‘วัฒนธรรมทางการเงิน’ หรือ ‘สุขภาพทางการเงิน’ อีกทั้งชุมชน หน่วยงานท้องถิ่น หน่วยงานฟังก์ชัน และรัฐระดับชาติช่วยโอบอุ้มครัวเรือนยากจนอย่างมุ่งมั่นเป้าหมาย

ส่วนที่ 3

ปรากฏการณ์จากภาคสนาม Financial Literacy

เพื่อขยายปริมณฑลเกี่ยวกับ Financial Literacy หนังสือเล่มนี้หยิบยกข้อมูลและปรากฏการณ์จากภาคสนามผ่านการทำงานของทีมวิจัย เพื่อฉายให้เห็นคนจนกับสถานการณ์ทางการเงินที่มีความแตกต่างตามบริบท โดยลงพื้นที่ปฏิบัติการ และวิเคราะห์ลักษณะปัญหาด้านทักษะทางการเงินเฉพาะกลุ่มครัวเรือนยากจน พบปรากฏการณ์สะท้อนประเด็น Financial Literacy หลายมิติ ทั้งระดับปัจเจกบุคคล ครัวเรือน ชุมชน องค์กรบริการทางการเงิน สังคม และนโยบายยังมีข้อจำกัด กีดกัน ตีตรา ไม่เข้าใจบริบทของคนจน ไม่ยืดหยุ่น ถูกตัดโอกาส และขาดมาตรการเชิงรุกในการช่วยเหลือหรือสร้างตาข่ายคุ้มครองทางสังคม นำไปสู่การบีบให้คนจนต้องเข้าสู่ ‘วัฏจักรหนี้สิน’ ทั้งในระบบและนอกระบบ ที่ผ่านมาการทำงาน Financial Literacy มีความยากและความท้าทาย เนื่องจากบางครั้งเข้าถึงกลไกองค์กรและสถาบันทางการเงินค่อนข้างยาก อีกทั้งความยากจนมีความซับซ้อนและเป็นพลวัต แม้การทำงานเกี่ยวกับ Financial Literacy จะมีความสำคัญแต่ยังถูกกละเลย ถูกมองข้าม ไม่เข้าใจบริบทของครัวเรือนยากจนที่แตกต่างจากคนทั่วไป ตัวอย่างเช่น

ครอบครัว A คนจนสูงอายุและพิการต้องการความช่วยเหลือแบบ

สังเคราะห์ : อาศัยอยู่กัน 3 คน คือ พ่อ แม่ ขราภาพ กับลูกชายพิการขา รายรับของครอบครัวมีทั้งสิ้น 4,000 บาท (บางเดือนที่ลูกหลานส่งให้) ต้องอาศัยเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุเป็นหลักทั้ง 2 คนรวม 1,300 บาท, บัตรสวัสดิการแห่งรัฐ 3 คน 900 บาท, บัตรคนพิการ 1 คน 800 บาท, รายได้จากการขายไม้กวาด 1,000 บาท, รายรับจากลูกหลานส่งกลับ (บางเดือน) 1,000-5,000 บาท ส่วนรายจ่ายของครัวเรือนจำนวนทั้งสิ้น 3,270 บาท คือ ยารักษาโรคเบาหวาน 300 บาท, น้ำประปา 150 บาท, ค่าไฟ 300 บาท, ค่าน้ำดื่มสะอาด 120 บาท, ค่าเครื่องปรุงในครัว 500 บาท, ค่าข้าวสาร 1,100 บาท, ค่าเนื้อสัตว์ 800 บาท กรณีนี้เป็นสมาชิกกองทุนเงินล้านของ

หมู่บ้าน ที่ผ่านมามีเคยกู้เงิน แต่ระยะหลังใช้หนี้คืนทั้งหมดและไม่ประสงค์กู้เงินต่อ เนื่องจากมองครอบครัวตนเองว่าสมาชิกในครอบครัวสูงอายุและพิการ ไม่มีรายได้ ประจํามากเพียงพอในการหาเงินก้อนใหญ่มาใช้หนี้ จึงไม่ประสงค์กู้เงินจาก แหล่งเงินในชุมชน และไม่ได้ได้รับความช่วยเหลือใด ๆ เนื่องจากไม่เข้าร่วมกิจกรรม ของกองทุนชุมชนต่อเนื่อง

ครอบครัว B คนจนที่มีภาระพึ่งพิงสูงต้องต่อสู้และดิ้นรนอย่างหนัก :

สมาชิกในครอบครัว 6 คน คือ พ่อ แม่ ลูก 3 คน และหลานพิการทางสติปัญญา 1 คน หลังจากเลิกกับสามี ภรรยาได้อาศัยอยู่กับลูกและแบกรับภาระอย่างหนัก โดยมีรายรับจากการกรีดยาง 4,000-6,000 บาท, บัตรคนพิการ 1,000 บาท, บัตรประจํารัฐ 300 บาท (และได้วงเงินเพิ่มจากช่วงโครงการคนละครึ่ง 2 เดือน), เงินเดือน อสม. 2,000 บาท และพบว่า ครอบครัวนี้มีที่ดินเป็นของตนเองจำนวน 20 ไร่ โดยที่ดินประมาณ 10 ไร่ลงทุนปลูกมะม่วงแต่ไม่ได้ผลผลิตตามเป้า ตอนนี้สวนมะม่วงถูกทิ้งรกร้างเพราะขาดแรงงานดูแล ขณะที่ลูก 2 คนไปทำงานในตัว จังหวัดไม่ค่อยได้ส่งเงินกลับมาที่บ้านเพราะต้องดูแลตัวเอง แต่ช่วงที่ขาดเงินจะ โทรศัพท์มาขอกับแม่ที่บ้านครั้งละ 500-1,000 บาท ปัจจุบันครอบครัวนี้มีหนี้สะสม คือ หนี้จากการยืมญาติพี่น้อง 42,500 บาท, กองทุนเงินล้าน 25,000 บาท, เงินกู้ ธ.ก.ส. 800,000 บาท ครอบครัวนี้ต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อให้มีรายรับประจําจากการไปขอเป็นแรงงานกรีดยางกับญาติ โดยลงแรง ซื่อปุย และนํ้ากรด แบ่งสัดส่วน การลงทุนและผลกำไรกับญาติคนละครึ่ง คราวเรือนนี้สะท้อนอีกว่า การเป็นสมาชิก อสม.สามารถกู้เงินได้ราว 100,000 บาท แต่ไม่กู้เพราะลำพังแบกรับค่าใช้จ่าย แต่ละวันก็ไม่ไหวแล้ว หากกู้มาก็ยิ่งเพิ่มภาระหนี้สินเดิมแหล่งต่าง ๆ ที่ยังไม่มีเงิน ไปใช้หนี้คืน

ครอบครัว C คนจนมีศักยภาพใช้ความสามารถของตนเองได้ :

สมาชิก 5 คน ได้แก่ พ่อ แม่ และลูก 3 คน รายได้หลักของครอบครัวมาจากพ่อที่ทำงาน แบกหาม และลูกคนโตที่เป็นพนักงานเอกชน รายรับของครอบครัวรวมทั้งสิ้น 19,500 บาท คือ พ่อรับจ้างทั่วไปเป็นแรงงานชิปปิ้งได้วันละ 300-1,000 บาท แล้วแต่จำนวนความถี่ของสินค้าที่เข้ามารวมค่าใช้จ่ายต่อเดือนทั้งสิ้นประมาณ 6,000 บาท และมีรายได้จากลูกสาวที่ไปทำงานเป็นพนักงานประจำบริษัทเอกชน

ในห้างสรรพสินค้าแห่งหนึ่งในตัวจังหวัดได้เดือนละ 13,500 บาท (นานครั้งจะมี OT) ส่วนรายจ่ายของครอบครัวรวมทั้งสิ้น 10,026 บาท/เดือน ค่ากับข้าว 7,000 บาท, น้ำมันเชื้อเพลิง 300 บาท, อินเทอร์เน็ตสำหรับการศึกษาของลูก 426 บาท, ค่าเครื่องดื่มสุราหลังทำงานเหนื่อยล้า 100 บาท, ค่าหอย 200 บาท (ชื้อนาน ๆ ครั้งเป็นความหวัง), ค่าน้ำประปา 800 บาท, ค่าขนมลูกไปโรงเรียน 300 บาท, ค่าไฟ 600 บาท, และค่ามาปนกิจศพ 300 บาท สำหรับกรณีนี้เข้าไม่ถึงแหล่งเงินเนื่องจากมองว่าศักยภาพของครัวเรือนไม่เพียงพอที่จะหาเงินมาใช้หนี้ได้หากต้องไปกู้เงินจากทั้งสถาบันทางการเงินและแหล่งเงินกู้ในชุมชนก็จะใช้คืนไม่ไหว

ครอบครัว D คนจนต้องการแรงกระตุ้นและพื้นที่โอกาสทางดับ

เศรษฐกิจ : เป็นผู้สูงอายุ (หญิง) ที่อาศัยอยู่บ้านเพียงลำพังและเจ็บป่วยด้วยโรคชราขอเช่าเสื่อม ไม่สามารถทำงานประจำหรือหารายได้ประจำเป็นก้อนได้มากพอที่จะใช้หนี้คืนหากกู้ยืมเงินจากกองทุนหมู่บ้าน ครัวเรือนนี้มีรายรับทั้งสิ้น 700 บาท จากเบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ แต่เดิมเคยได้บัตรสวัสดิการตอนนั้นไม่ได้แล้วเพราะขาดหลักฐาน ขณะที่รายจ่ายจำนวนทั้งสิ้น 4,720 บาท คือ ค่ากับข้าวถุง 900 บาท, ค่าใส่บาตรตอนเช้า 3,000 บาท (ชาตินี้ลำบากจึงหวังให้ตนมีความสุขในชาติหน้า), ค่าไฟ 300 บาท, ค่าน้ำประปา 280 บาท, น้ำดื่มสะอาด 40 บาท, ข้าวสาร 100 บาท, ขนมขบเคี้ยว 100 บาท กรณีนี้มีกลยุทธ์ในการเอาตัวรอดโดยการนำข้าวของเครื่องใช้ในบ้าน เช่น หมอน ผ้าห่ม ไปขายให้กับเพื่อนบ้านราคาถูก กล่าวคือช่วงที่ยังสุขภาพดีได้ใช้เงินส่วนตัวและเงินจากบัตรสวัสดิการแห่งรัฐซื้อหมอนกับผ้าห่มสะสมไว้ในตู้ แต่หลังจากที่ทำงานไม่ได้เหมือนเดิมจึงตัดสินใจเอาของเหล่านั้นมาขายในราคาต่ำ บางชิ้นซื้อมา 500 บาท ขายออกไปเพียง 250 บาทเท่านั้น ซึ่งกรณีนี้ชวนตั้งข้อสังเกตถึงศักยภาพในการขายและการไม่เท่าทันการบริหารจัดการเงิน ทั้งที่สามารถกู้ยืมเงินจากกองทุนมาลงทุนซื้อผ้าห่มและบริหารจัดการขายได้ การสนทนากับกรณีนี้สะท้อนว่า ถ้ามีการตั้งแผงร้านขายของในพื้นที่ว่างเล็ก ๆ ข้างบ้าน อาจจะขายได้และมีคนมาซื้อ แต่มองว่าตัวเองไม่มีเงินความอยากมีร้านค้าขายของตัวเองจึงเป็นแค่ความฝันเท่านั้น

ครอบครัว E คนจนที่มีทรัพยากรที่ดินประสบปัญหาภาวะหนี้สิน :

สมาชิก 4 คน คือ พ่อ แม่ และลูก 2 คน รายรับ คือ บัตรสวัสดิการแห่งรัฐ 2 คน 600 บาท, รับจ้างกรีดยาง 4,000 บาท, รับจ้างขนขี้ยาง 7,000 บาท พบว่าครัวเรือนนี้เคยลงทุนปลูกข้าวโพดในที่ดินของญาติ เริ่มต้นกู้เงินจาก ธ.ก.ส. 100,000 บาท และยืมเงินจากน้องชาย 100,000 บาท รวมทั้งมีเงินกู้จากกองทุนหมู่บ้าน 60,000 บาท มาลงทุนในการทำไร่ข้าวโพด แต่ปัญหาร้ายแรงส่งผลให้ข้าวโพดที่กำลังจะออกฝักไม่ได้ผลผลิตตามเป้า ปัจจุบันเงินที่กู้มาจากแหล่งต่าง ๆ ยังไม่ได้คืนเงินต้น แต่ใช้วิธีการบริหารจัดการรายรับและใช้คืนเงินดอกกรายปีทุกปี หากหมุนเงินไม่ทันจะใช้วิธีการกู้ยืมเงินจากแหล่งเงินกู้นอกระบบ หรือ ‘หนี้หมวกกันน็อก’ 30,000 บาท จากผู้ให้กู้ยืม 3 ราย ๆ ละ 10,000 บาท ซึ่งต้องเสียดอกเบี้ยรายวันร้อยละ 10-20 บาทตามตกลงทางวาจา ในทุก ๆ วันเจ้าหนี้จะแฉะเวียนมาเก็บเงินดอก วันไหนไม่มีจะขอผ่อนจ่ายในวันถัดไป พบอีกว่า แต่เดิมครัวเรือนนี้เข้าถึงแหล่งเงินกู้แต่ไม่สามารถใช้หนี้ที่ยืมมาได้จึงถูกจำกัดวงเงินจนกว่าจะใช้หนี้คืนได้ทั้งหมด ซึ่งกรณีนี้ขบวนการมองว่า เป็นไปได้หรือไม่ที่กองทุนในหมู่บ้านจะช่วยเหลือแบกรับเงินกู้นอกระบบเพื่อตัดปัญหาการใช้หนี้รายวันให้กับครัวเรือนนี้ แล้วสร้างเงื่อนไขข้อตกลงร่วมกันให้ครัวเรือนนี้แบ่งจ่ายเงินที่กองทุนสำรองจ่ายหนี้นอกระบบให้ แล้วให้ครัวเรือนนี้จ่ายเงินคืนให้กับกองทุนแบบไม่คิดดอกเบี้ยเหมือนกับแหล่งเงินกู้นอกระบบ หรือเปลี่ยนเป็นจ่ายเงินลดต้นรายสัปดาห์ให้กับครัวเรือนยากจน

จากกรณีความซับซ้อนและพลวัตความยากจน จะเห็นว่า การทำงาน Financial Literacy ผ่านปฏิบัติการเชิงพื้นที่จึงมีความสำคัญ ทั้งความเข้าใจทางการเงินของครัวเรือนยากจน การเสริมสร้างทักษะที่สำคัญและจำเป็นด้านการบริหารจัดการทางการเงินระดับครัวเรือน การสร้างความเข้าใจชุมชนกับการเข้าถึงบริการทางการเงินที่มองไกลไปกว่าการสงเคราะห์ หรือการมองเห็นศักยภาพของครัวเรือนยากจนในการบริหารจัดการทางการเงิน พบว่าปฏิบัติการเชิงพื้นที่ที่น่าสนใจต้องออกแบบกระบวนการหรือหลักสูตร Financial Literacy จากประสบการณ์ของครัวเรือนยากจนและชุมชนอย่างเข้าใจและมีส่วนร่วม รวมทั้งให้หน่วยงานฟังก์ชัน

ได้นำความรู้ไปใช้ต่อ ซึ่งทีมวิจัยกลางทำการสังเคราะห์ชุดความรู้ว่าจะไปต่ออย่างไร โดยให้ความสำคัญต่อการปฏิบัติการจากชีวิตคนจริง ทำงานจริง การช่วยเหลือคนจน ให้ชีวิตเปลี่ยนแปลง การออกแบบการเรียนรู้เพื่อนำไปทำงานต่อในพื้นที่ หลังจากวางแผนเมื่อกลับไปทำงานเป็นอย่างไร นอกจากนั้น สถานการณ์ความยากจนแต่ละจังหวัดนำไปสู่การตั้งคำถามมาโดยตลอดว่าแผนพัฒนาฯ ฉบับ 14 ที่มีความยากจนข้ามรุ่นเป็นงานเชิงนโยบาย และจะมองคำว่า ‘วัฏจักรความยากจน’ ในแต่ละพื้นที่เป็นอย่างไร¹⁰

---

¹⁰ ถนอมสิน พลลาภ. (2568).

ส่วนที่ 4

เข้าใจ เข้าถึง และพัฒนากระบวนการ Financial Literacy อย่างมีส่วนร่วม¹¹

กระบวนการการออกแบบหลักสูตร/กิจกรรม Financial Literacy

จะเห็นว่ากรณีตัวอย่างปรากฏการณ์จากภาคสนามประเด็น Financial Literacy มีความแตกต่าง ซับซ้อน และเป็นพลวัต การออกแบบหลักสูตรทักษะทางการเงิน (Financial Literacy) จึงเริ่มต้นจากการวิเคราะห์ฐานข้อมูลครัวเรือนยากจน อย่างมีส่วนร่วมเพื่อคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายที่มีศักยภาพและตรงจุด นำไปสู่ การบูรณาการความร่วมมือกับภาคีเครือข่ายทุกภาคส่วนเพื่อร่วมกันร่างหลักสูตร ที่เข้าใจบริบทความซับซ้อนของความยากจนและพลวัตในพื้นที่ โดยเน้นการสร้าง กระบวนการเรียนรู้ที่ยืดหยุ่น สนุกสนาน และใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย เพื่อสร้างพื้นที่ปลอดภัยในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ผ่านเครื่องมือเชิงประจักษ์ พร้อมทั้ง กำหนดกลไกการติดตามประเมินผลอย่างใกล้ชิดเพื่อยกย่องครัวเรือนต้นแบบ และขยายผลสู่เครือข่ายทางสังคม กระบวนการมุ่งเน้นการสร้างพันธสัญญาและความร่วมมือระยะยาว เพื่อยกระดับสถานะทางสังคมและสร้างภูมิคุ้มกันทางการเงิน ให้แก่ครัวเรือนยากจนอย่างเป็นรูปธรรมต่อเนื่อง ดังนี้

- **Input ข้อมูลครัวเรือนยากจนแบบมุ่งเป้าแม่นยำ :** เนื่องจาก Financial Literacy ไม่ใช่เรื่องใหม่ของสังคม หากแต่บางครั้งที่ผ่านมาการทำงาน กับกลุ่มเป้าหมายครัวเรือนยากจนยังไม่มุ่งเป้าแม่นยำ ไม่เข้าใจความซับซ้อนของ ครัวเรือนกับปัญหาความยากจน ดังนั้น การทำงาน Financial Literacy จึงต้อง

¹¹การประชุมเชิงปฏิบัติการ ‘Financial literacy’. เมื่อวันที่ 31 มกราคม 2569. ณ มหาวิทยาลัย อุบลราชธานี. โดยคณะนักวิจัยที่ดำเนินงานเชิงพื้นที่ภายใต้ชุดโครงการแก้ไขปัญหาความยากจน แบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำ. จังหวัดมุกดาหาร, ศรีสะเกษ, อำนาจเจริญ, และอุบลราชธานี. ณ มหาวิทยาลัย อุบลราชธานี.

ให้ความสำคัญกับกลุ่มเป้าหมายที่มุ่งเป้า โดยเริ่มต้นจากฐานข้อมูลรายชื่อครัวเรือนที่ได้มาจากการค้นหาสอบถามอย่างมีส่วนร่วมระหว่างทีมวิจัยกับภาคีเครือข่ายเชิงพื้นที่ กล่าวคือ ภาคีเครือข่ายต่าง ๆ นำข้อมูลที่มีอยู่ในมือมาเทียบเคียงและแบ่งให้เห็นครัวเรือนยากจน กลุ่มอยู่ลำบาก อยู่ยาก อยู่ได้ และอยู่ดี จากนั้นจึงทำการคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายเข้าร่วมเรียนรู้ Financial Literacy

จังหวัดมุกดาหาร เริ่มต้นจากการวิเคราะห์ครัวเรือนยากจนและแยกประเภทกลุ่มอยู่ลำบาก อยู่ยาก อยู่ได้ อยู่ดี จำนวนทั้งสิ้น 1,793 ครัวเรือน และคัดเลือกครัวเรือนเป้าหมายจากการเข้าร่วมโมเดลนำร่องที่มีศักยภาพ จำนวน 750 ครัวเรือน พร้อมทั้งมีครัวเรือนอื่นในชุมชนให้ความสนใจร่วมด้วยจำนวน 240 ครัวเรือน สอดคล้องกับ จังหวัดอุบลราชธานี คัดเลือกครัวเรือนยากจนที่เข้าร่วมโครงการนำร่องจำนวน 109 ครัวเรือน เป็นครัวเรือนยากจนตัวแทนที่เห็นว่าสนใจและมีศักยภาพ เช่นเดียวกับ จังหวัดอำนาจเจริญ คัดเลือกครัวเรือนยากจนที่สนใจจากโมเดลแกนจำนวน 60 ครัวเรือน เป็นตัวแทนที่คาดว่าจะมีศักยภาพ และสามารถกลับไปขยายผลต่อได้ และจังหวัดศรีสะเกษคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายจากโมเดลแกน 3 รุ่นรวมทั้งสิ้น 225 ครัวเรือน โดยรวมครัวเรือนเหล่านี้จะเป็นต้นแบบการเรียนรู้ Financial Literacy

ที่ผ่านมาการทำงานแก้ไขปัญหาความยากจนแต่ละหน่วยงานถือข้อมูลคนละชุดในการทำงานกับกลุ่มเป้าหมายที่แตกต่าง แต่สิ่งที่พบเห็นโดยทั่วไปคนจนมักได้รับความช่วยเหลือทางการเงินแบบสงเคราะห์มากกว่าการให้ความช่วยเหลือด้วยศักยภาพ เช่น กลุ่ม วิสาหกิจชุมชน กองทุน หรือกองทุน มักมองว่าครัวเรือนยากจนไร้ศักยภาพ ไม่มีกำลัง ขาดทักษะความรู้ ต้องได้รับความช่วยเหลือแบบสงเคราะห์เท่านั้น จึงจะเลยกกลไกทางสังคมส่งผลให้คนจนตกหล่นจากโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคมระดับชุมชน รวมทั้งการทำงานกับคนจนที่ไม่ต่อเนื่องและนับผลเชิงปริมาณตามตัวชี้วัดของรัฐ เนื่องจากหน่วยงานรัฐมีข้อจำกัดด้านงบประมาณ หรือไม่ได้บรรจุการทำงาน Financial Literacy อย่างต่อเนื่อง หรือสถาบันทางการเงิน/ธนาคารต่าง ๆ ไม่มีนโยบายเฉพาะเจาะจงสำหรับคนจนฐานราก

- Design หลักสูตร/กระบวนการอย่างมีส่วนร่วม ‘ไม่ตัดเสื้อโหล’:

การทำงาน Financial Literacy ใช้ภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้องหลากหลายส่วนเป็นองค์ประกอบเพื่อให้เกิดแนวทางการทำงานบูรณาการและสร้างการมีส่วนร่วม ‘ไม่ตัดเสื้อโหล’ ต้องสร้างความเป็นเจ้าของพร้อมกันระหว่างภาคี ได้แก่ ทีมวิจัย หน่วยงานภาครัฐในท้องถิ่น หน่วยงานพังก์ชัน เช่น สำนักงานคลังจังหวัด สำนักงานเกษตรฯ สหกรณ์การเกษตร กองทุนฟื้นฟูฯ พมจ. พช. สถาบันทางการเงิน/ธนาคาร หรือสำนักงานตรวจบัญชีสหกรณ์ เช่น ธ.ก.ส. ธนาคารออมสิน องค์การภาคประชาสังคมและสถาบันทางการเงินในชุมชน เช่น สภาเกษตรกร กองทุนสวัสดิการชุมชนตำบล กองบุญเมืองธรรมเกษตร สภาองค์กรชุมชน และกองทุนต่าง ๆ เพื่อวิเคราะห์และวางแผนการทำงาน Financial Literacy อย่างมีส่วนร่วม รวมทั้งการทำความเข้าใจและสร้างความหมายเกี่ยวกับ Financial Literacy ที่มีครัวเรือนยากจนเป็นกลุ่มเป้าหมายควบคู่กับการทำความเข้าใจเชิงบริบทครัวเรือน พื้นที่ และทุนการดำรงชีพ แล้วร่วมกันร่างหลักสูตร/กิจกรรมต่าง ๆ และประสานความร่วมมือในการทำงานกัน

- **Action I. ก่อนการอบรม/เชิงปฏิบัติการ :** การทำงาน Financial Literacy ต้องให้ความสำคัญกับความเข้าใจต่อความซับซ้อนและพลวัตความยากจนร่วมกัน เพื่อไม่ผลิตซ้ำหลักสูตร/กระบวนการทำงานแบบที่ผ่าน ๆ มา ซึ่งต้องให้ความสำคัญมิติต่าง ๆ ก่อน เช่น การร่วมกันเลือกกลุ่มเป้าหมายครัวเรือนยากจนที่สนใจและมีศักยภาพ ซึ่งพบได้จากการทำงานในโมเดลแก๊จนเชิงพื้นที่ต่าง ๆ ครัวเรือนที่เข้าร่วมมีพื้นฐานทางการเงินอยู่แล้ว เป็นบุคคลต้นแบบที่มีความสนใจและมีวินัยทางการเงิน มุ่งเป้าสร้างการเรียนรู้เชิงรูปธรรม สร้างกระบวนการเรียนรู้ยืดหยุ่นและสนุกสนาน ให้ความสำคัญกับการใช้ภาษาสื่อสารอย่างง่าย ไม่เป็นทางการ หรือใช้ภาษาท้องถิ่น และต้องมองผู้กระทำการ (Actors) ด้าน Financial Literacy ที่แตกต่างกัน คือ

1. ครัวเรือนยากจน เป็นกลุ่มเป้าหมายหลักที่ต้องได้รับความรู้ ทักษะ ความเข้าใจ และต้องมองเห็นศักยภาพของตนเองด้าน Financial Literacy

2. ชุมชน ผู้นำชุมชน หรือบุคคลที่มีบทบาทในบริการทางการเงินของชุมชน เข้าใจความซับซ้อนและเป็นพลวัตของคนจนกับ Financial Literacy ลดอคติ ไม่สร้างข้อจำกัด ไม่ตัดสิน ไม่ตีตรา และหาวิธีการในการสร้างโอกาสให้คนจน เข้าถึงบริการทางการเงินมากกว่าการให้ความช่วยเหลือแบบสงเคราะห์ชั่วคราว

3. หน่วยงานภาครัฐ ทั้งระดับท้องถิ่นและหน่วยงานพังก์ชันต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับบริการทางการเงิน ต้องสร้างแรงกระตุ้นให้ชุมชนและหน่วยบริการทางการเงินระดับชุมชนเห็นความสำคัญในการดึงคนจนเข้าเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลักไปพร้อมกับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับชุมชน พร้อมทั้งแนวทางในการสนับสนุนให้คนจนเข้าถึงบริการทางการเงินแบบมุ่งเป้าแม่นยำ

4. สถาบันทางการเงิน-ธนาคาร กำหนดแนวทางในการช่วยเหลือคนจน ให้ใช้ศักยภาพ โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการอย่างใกล้ชิดร่วมกับคนจน เพื่อสร้างความเชื่อมั่นและเพิ่มโอกาสทางเศรษฐกิจให้กับครัวเรือนยากจน ทั้งเป็น หลักประกันให้กับธนาคารด้านความสำเร็จ เพราะคนจนกับชุมชนอยู่ใกล้ชิดกัน

- **Action II. ภูมิทัศน์ Financial Literacy** : การนำเข้าเครื่องมือ กิจกรรม หลักสูตร โดยเริ่มต้นจากการละลายพฤติกรรมสร้างความเป็นกันเองและ พื้นที่ปลอดภัยในการพูดคุยเกี่ยวกับการเงิน เพื่อไม่ให้เกิดความรู้สึกว่าถูกตีตรา และกล้าแลกเปลี่ยน ‘ความจริง’ ที่ครัวเรือนยากจนเผชิญอยู่ผ่านเครื่องมือต่าง ๆ เช่น ทักษะทางการเงินในชีวิตประจำวัน, Financial Literacy Test แบบทดสอบ ความรู้ความเข้าใจทางการเงิน (ก่อน-หลัง), Financial Literacy Board Game, บอร์ดเกมทักษะทางการเงินในชีวิตประจำวัน, Card Game Debt Detective การ์ดเกม ‘กลโกงทางการเงิน’, เกมวงล้อสุ่ม, การทำสมุดบันทึกรายรับ-รายจ่าย ครัวเรือน, การวิเคราะห์ Financial Literacy โดยใช้ ‘โอ่งชีวิต’ หรือเครื่องมืออื่น ๆ แล้วดำเนินการกับกลุ่มเป้าหมายที่คัดเลือกไว้อย่างมุ่งเป้า (อยู่ลำบาก-อยู่ยาก-อยู่ได้-อยู่ดี) ซึ่งต้องให้ความสำคัญกับจำนวนผู้เข้าร่วมที่ไม่มากเกินไป หรือใช้วิธีการ แบ่งผู้เข้าร่วมออกเป็นรุ่น ๆ ละ 50-100 คน อย่างไรก็ตาม การดำเนินการไม่ควรจบ อยู่เพียงแต่การอบรม จำเป็นต้องมีกิจกรรมต่อเนื่องเป็นระยะ เพื่อให้เกิดการติดตาม ความเปลี่ยนแปลงพร้อมกับให้คำแนะนำช่วยเหลืออย่างใกล้ชิด สร้างโอกาสใหม่ ๆ ให้กับคนจนด้าน Financial Literacy

- **Monitoring and Scaling Up** : หลังจากครัวเรือนยากจนเข้าร่วมกิจกรรมสามารถสร้างแรงจูงใจ ให้ครัวเรือนนำความรู้และทักษะกลับไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ (อบรมแล้วไม่ถูกทอดทิ้ง) มีการลงพื้นที่ติดตามอย่างใกล้ชิดเป็นระยะ สร้างแรงจูงใจเป็นรางวัลหรืออื่น ๆ ยกย่องครัวเรือนต้นแบบ จัดตั้งกลุ่มเครือข่ายครัวเรือนเป้าหมายและเครือข่ายทางสังคมในชุมชน รวมทั้งประสานการทำงานอย่างมีส่วนร่วมและต่อเนื่องกับหน่วยงานภาคีต่าง ๆ เพื่อให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงและร่วมกันประเมินการเลื่อนขั้นทางสังคมผ่าน Financial Literacy และขยายผลการทำงานออกไปสู่พื้นที่อื่น ๆ อย่างต่อเนื่อง นอกจากนั้นยังสามารถสร้างการมีส่วนร่วมและพันธสัญญาทางสังคมผ่านการทำ MOU กับหน่วยงานที่เข้าร่วม เพื่อสร้างความร่วมมือด้านวิชาการและการบริหารจัดการทางการเงินที่ครัวเรือนยากจนเป็นกลุ่มเป้าหมายหลัก และมีการถอดบทเรียนการทำงาน Financial Literacy เป็นระยะ

ส่วนที่ 5

หลักสูตร/กิจกรรม Financial Literacy :

สร้างความเข้าใจ สนุกสนาน

และติดตามความเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง¹²

เครื่องมือสำหรับการเรียนรู้และสร้างทักษะทางการเงินครัวเรือนยากจน ถูกออกแบบเพื่อทลาย ‘กำแพงความกลัว’ และเปลี่ยนทัศนคติของครัวเรือนยากจน และเกิดประโยชน์ต่าง ๆ เช่น สร้างพื้นที่ปลอดภัยและลดการถูกตีตรา สร้างทักษะการวิเคราะห์ผ่านสถานการณ์จำลอง เปลี่ยนข้อมูลนามธรรมให้เป็นภาพรูปธรรมที่ชัดเจน และสร้างภูมิคุ้มกันและทางเลือกใหม่ในการจัดการหนี้ โดยเครื่องมือนี้สามารถนำไปใช้ทั้งกับคนจนแบบมุ่งเป้า และบุคคลที่มีบทบาททางการเงินระดับชุมชน

- วัดความรู้ก่อน-หลัง และรวบรวมฐานข้อมูลที่เกิดขึ้นจากการพึงเสี่ยง

การเงินของคนจน : Financial Literacy Test แบบทดสอบความรู้ความเข้าใจทางการเงิน (ก่อน-หลัง) การจัดทำแผนที่ทักษะครัวเรือนเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืน จังหวัดอำนาจเจริญ ใช้แบบสอบถามออนไลน์โดยใช้เว็บไซต์ canva.com นำเสนอในลักษณะรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณ เกี่ยวกับ เพศ อายุ ระดับการศึกษา และใช้เกมแบบถาม-ตอบเชิงแนวคิด จำนวน 15 ข้อ (ระยะเวลาพอเหมาะ) เนื้อหาประกอบด้วย การทำบัญชีครัวเรือน, ความพอประมาณด้านการเงิน, ภูมิคุ้มกันทางการเงิน, การตั้งเป้าหมายเพิ่มรายได้, การพิจารณา

¹²การประชุมเชิงปฏิบัติการ ‘Financial literacy’. เมื่อวันที่ 31 มกราคม 2569. ณ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. โดยคณบดีนักวิจัยที่ดำเนินงานเชิงพื้นที่ภายใต้ชุดโครงการแก้ไขปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำ. จังหวัดมุกดาหาร, ศรีสะเกษ, อำนาจเจริญ, และอุบลราชธานี. ณ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

ค่าใช้จ่ายที่จำเป็น, หนี้สินและการจัดการ, การยกตัวอย่างหนี้สินที่ดี เช่น กู้ยืมเพื่อลงทุนซื้ออุปกรณ์ประกอบอาชีพ, การชำระดอกเบี้ยและหนี้, การตัดสินใจกู้ยืมเงิน, วัตถุประสงค์การออมเงิน, หลักการตั้งเป้าหมายออมเงิน, ความเข้าใจเกี่ยวกับเงินเฟ้อ, การลงทุนอาชีพขนาดเล็ก, ภัยคุกคามทางการเงิน, และโฆษณาชวนเชื่อทางการเงินในสื่อออนไลน์ การใช้แบบทดสอบความรู้ความเข้าใจทางการเงินในช่วงก่อนยังไม่ต้องเฉลยและวัดผลแบบทดสอบหลังพร้อมเฉลยซึ่งช่วงของการเฉลยหลังแบบทดสอบวิทยากรสอดแทรกอธิบายให้ผู้เล่นได้รับทราบเหตุผลที่ละข้อด้วยภาษาเรียบง่ายเป็นกันเอง สร้างบรรยากาศยกมือตอบคำถามไม่ว่าถูกหรือผิดคนที่มีส่วนร่วมจะได้รับคะแนนจากการมีส่วนร่วมทุกครั้ง เพื่กระตุ้นความกล้าและความมั่นใจให้กับครัวเรือนยากจนซึ่งส่วนใหญ่มักไม่มีปากเสียงในกิจกรรมของชุมชน

อย่างไรก็ดี ที่ผ่านมามีหน่วยงานต่าง ๆ ที่ทำงานด้าน Financial Literacy ได้ใช้วิธีทำแบบทดสอบก่อน-หลัง แต่เป็นการวัดผลความเข้าใจในช่วงของการอบรมให้ความรู้หลังจากนั่งฟังมากกว่าการติดตามความเปลี่ยนแปลงระยะยาว ซึ่งกระบวนการที่ทีมวิจัยพยายามใช้เป็นในการทำแบบทดสอบความรู้ความเข้าใจทั้งจากการเข้าร่วมอบรม (แบบนั่งฟัง) และการปฏิบัติการณ์ผ่านกิจกรรม Financial Literacy อย่างต่อเนื่อง ประโยชน์ที่สำคัญที่สุด คือ การใช้ระบบ ‘คะแนนจากการมีส่วนร่วม’ ไม่ว่าจะตอบ ‘ถูกหรือผิด’ เพื่อทลายกำแพงความกลัวและสร้างความมั่นใจให้แก่วครัวเรือนยากจนที่มักจะไม่มีปากเสียงในสังคม ให้กล้าแสดงความคิดเห็นและยอมรับว่าเรื่องการเงินเป็นเรื่องที่พวกเขาเรียนรู้และจัดการได้อีกทั้ง เป็นเครื่องมือสะท้อนตนเอง (Self-Reflection) ผ่านแบบทดสอบครอบคลุมประเด็นสำคัญในชีวิตจริง

- **สร้างความสนุกสนานและพื้นที่ปลอดภัย :** Financial Literacy Game ช่วยให้ครัวเรือนยากจน ‘มองเห็น’ ภาพรวมของพฤติกรรมทางการเงินผ่านการจำลองสถานการณ์ที่ใกล้เคียงชีวิตจริง ช่วยเปลี่ยนเรื่องหนี้สินและรายจ่ายที่ตึงเครียดให้กลายเป็นบทเรียนที่สนุกและเข้าใจง่ายผ่านการคิดวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ อีกทั้ง กระบวนการเล่นช่วยฝึกทักษะการตัดสินใจ การวางแผนจัดการความเสี่ยง

และการแยกแยะความจำเป็นของค่าใช้จ่ายในครัวเรือนได้อย่างชัดเจน รวมถึงเป็น ‘พื้นที่ปลอดภัย’ ในการสำรวจความผิดพลาดทางการเงินและร่วมกันหาทางออก เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันต่อวิกฤตทางการเงิน ที่อาจเกิดขึ้น การเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ สมมติเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยปรับเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมทางการเงิน เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตให้มั่นคงอย่างยั่งยืน ซึ่งแต่ละพื้นที่สามารถออกแบบเกม ได้อย่างยืดหยุ่นเหมาะสมกับครัวเรือนยากจน เช่น

1. บอร์ดเกมทักษะทางการเงินในชีวิตประจำวัน (จังหวัดอำนาจเจริญ) : แบ่งผู้เล่นออกเป็น 10 คน/กลุ่ม แจกอุปกรณ์สมมติตั้งต้นกลุ่มละเท่า ๆ กัน พร้อมทั้งมีการทดสอบการรู้เท่าทันเกี่ยวกับ Financial Literacy กำหนดเงื่อนไขการรับเงิน-จ่ายเงินที่สอดคล้องกับบริบทชีวิตประจำวันของครัวเรือนยากจน ผู้นำกระบวนการ สอบถามเหตุผลการตัดสินใจเป็นระยะ สร้างบรรยากาศสนุกผ่อนคลายเป็นกันเอง ผ่านเกม หลังจากจบเกมสรุปยอดเงินคงเหลือและนำผู้เล่นออกจากเกม แล้วเชื่อมโยงสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจากเกมกับสถานการณ์ทางการเงินของคนจน

2. Card Game Debt Detective ‘กลโกงทางการเงิน’ (จังหวัด อุบลราชธานี) : เป้าหมายให้ผู้เล่นได้สำรวจตนเองด้านการเงิน, การวิเคราะห์ รายรับ รายจ่าย หนี้สิน เงินออม ผ่านการ์ดเกม ‘Debt Detective’ เพื่อให้ครัวเรือนยากจนได้ร่วมกันวิเคราะห์พฤติกรรมทางการเงินของตนเองและครัวเรือน อย่างรอบด้าน รวมทั้งวิเคราะห์ความเสี่ยงและการแก้ไขปัญหาที่อาจจะ/หรือเกิดขึ้นจากความเสี่ยงนั้น ๆ ผ่านการ์ดเงื่อนไขสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน ของครัวเรือนยากจน แนะนำให้คนจนมองเห็นว่าสิ่งที่เกิดขึ้นจากเกมเกี่ยวข้องกับ สิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตจริง ซึ่งต้องได้รับการคลี่คลายด้วยความตระหนักรู้และศักยภาพ ของคนจนเป็นหลัก และเชื่อมโยงถึงชุมชน ด้านบริการทางการเงิน สถาบันทาง การเงิน และหน่วยงานรัฐ

3. เกมวงล้อสุ่ม (จังหวัดอำนาจเจริญ): เป็นการใช้ Quiz Online สร้างวงล้อ เงื่อนไขของการใช้จ่ายซึ่งพิจารณาเงื่อนไขจากชีวิตประจำวันของครัวเรือนยากจน เช่น ค่าห่วย ค่ารักษาพยาบาล ค่าเครื่องสำอาง ค่าอาหาร ค่าขนมหวาน ค่าน้ำ มั่นเชื่อเพลิง ฯลฯ ผู้เล่นจะได้รับคะแนนตามเงื่อนไขและเหตุผลจำเป็น/สำคัญ

พร้อมทั้งสามารถปรับปรุงเนื้อหาที่เกิดขึ้นให้เชื่อมโยงไปถึงสิทธิและสวัสดิการขั้นพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับคนจน และการลดภาระค่าใช้จ่ายต่าง ๆ

- **การทาสุมุดบันทึกรายรับ-รายจ่ายครัวเรือน** : กรณีจังหวัดอำนาจเจริญ ผู้เข้าร่วมกระบวนการ Financial Literacy ทุกคนจะต้องทำสมุดบันทึกรายรับ-รายจ่ายครัวเรือน รับเงินจากแหล่งใดมาบ้าง จ่ายค่าอะไรไปบ้าง พร้อมอธิบายเหตุผลของการจ่ายสั้น ๆ เช่น ทำงานรับจ้างได้เงินมา 250 บาท, ขายผักแล้วเอาเงินไปใช้หนี้ที่ยืมญาติมาทั้งหมด, ไม่มีเงินทุนซื้อเมล็ดผักจึงยืมเพื่อนบ้าน เป็นต้น ทุก่อนหลังจากมีเงินค่อยใช้คืน เป็นต้น จากนั้นให้ทีมกระบวนการติดตามบันทึก รายรับ-รายจ่าย รวมทั้งการออมเงิน จากตัวอย่างจากการเล่นเกมจะเห็นว่า บางครั้งครัวเรือนยากจนต้องการเข้าถึงเงินเพียงเล็กน้อยและเป็น ‘หนี้ดี’ ที่กู้ยืม จากญาติหรือเพื่อนบ้านเพื่อมาลงทุนปลูกผัก และในพื้นที่มีการหารือกันกระทั่งเกิด แนวทางในการช่วยเหลือแบ่งเบาครัวเรือนที่ต้องการเป็นหนี้ดี โดยจัดตั้งรวมกลุ่ม ปลูกผักแปลงรวมของชุมชนและเกิด ‘กองทุนออมผักแปลงรวม’ เพื่อจัดการเงิน รongรับความต้องการของครัวเรือนยากจน หรือ กรณีจังหวัดมุกดาหาร ใช้การจัด ทำบัญชีรายรับ-รายจ่าย เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันด้านรายได้ หนี้สิน และเงินออม และ กรณีจังหวัดอุบลราชธานี ใช้เครื่องมือบัญชีรายรับ-รายจ่ายในการสร้างแรงจูงใจเป็น ของรางวัลสำหรับประกอบอาชีพ

อย่างไรก็ดี การทำสมุดบันทึกรายรับ-รายจ่ายครัวเรือนไม่ใช่เรื่องใหม่ แต่ที่ผ่านมากครัวเรือนยากจนสะท้อนว่า ไม่ค่อยได้รับการติดตามให้ความช่วยเหลือ อย่างจริงจังต่อเนื่องมากนัก ซึ่งการทำบันทึกรายรับ-รายจ่าย จำเป็นต้องสร้าง แรงจูงใจให้ครัวเรือนยากจนได้เห็นมากกว่า ‘ตัวเลข’ แต่เป็นการชวนให้ครัวเรือน ยากจนนำตัวเลขที่เกิดขึ้นนั้นมาออกแบบแนวทางให้การเพิ่มรายรับ-ลดรายจ่ายผ่าน ศักยภาพ พร้อมทั้งชวนมองถึงความเป็นไปได้ใหม่ ๆ ในการเข้าถึงบริการทางการเงิน ทั้งในชุมชน ธนาคาร หรือหน่วยงานภาครัฐที่มีช่องทางมากมาย แต่ครัวเรือนยากจน ยังไม่เคยเห็นหรือเข้าไม่ถึงบริการเหล่านั้น

- **การวิเคราะห์ Financial Literacy โดยใช้ ‘โองงชีวิต’** (จังหวัดมุกดาหาร และอำนาจเจริญ) : ครีวเรือนยากจนร่วมวาด ‘โองงชีวิต’ รวมกันเป็นกลุ่ม จากนั้นแจกกระดาษโพสต์อิทให้กับทุกกลุ่มเพื่อให้ช่วยกันระดมความคิดเห็นว่าในชีวิตประจำวันมีรายรับจากอะไรบ้าง และใช้จ่ายอะไรบ้าง สำหรับรายรับให้ติดลงด้านบนปากโองงพร้อมกับซื้อลูกศรเข้าไปในโองงเพื่อชี้ให้เห็นว่าเป็นรายรับที่เข้ามา และด้านในตัวโองงให้วาดครอยรั้วพร้อมกับซื้อลูกศรออกไปว่าจ่ายอะไรบ้าง ส่วนด้านล่างของโองงให้ซื้อลูกศรขึ้นมาหาโองงแสดงให้เห็นว่าในโองงมีการกักตุนน้ำไว้ที่ก้นโองงหมายถึงเงินออม จากนั้นวิทยากรช่วยอธิบายร่วมกับครีวเรือนยากจน โดยให้แต่ละกลุ่มรวมยอดเงินเพื่อให้เห็นสัดส่วนของจำนวน เงินที่รับมา เงินใช้จ่าย (จำเป็น-ไม่จำเป็น) และเงินเก็บ แล้วจึงสรุปภาพรวมโองงชีวิตพร้อมกับเสริมความรู้เรื่อง Financial Literacy สอดแทรกเข้าไป

ในกระบวนการนอกจากจะทำให้เห็นตัวเลขเชิงปริมาณแล้ว ยังนำไปสู่การทำความเข้าใจข้อจำกัด ความจำเป็น เหตุผล อารมณ์ ความรู้สึก พื้นที่ทางสังคมของคนจน และความท้าทายของคนจนที่ต้องเผชิญแตกต่างกันตามบริบท การทำความเข้าใจคนจนผ่านโองงชีวิต สามารถใช้ทั้งกับคนจนและบุคคลที่เกี่ยวข้องกับ Financial Literacy เช่น คนในชุมชน ธนากร และหน่วยงานภาครัฐ เพื่อเห็น ‘ความจริง’ ทางการเงินของคนจน รวมทั้งการสร้างทำความเข้าใจที่ไม่ตัดสิน ตีตรา หรือกีดกันคนจน เนื่องจากความยากจนมีความซับซ้อนและเป็นพลวัต เช่น การซื้อสุราดื่มอาจไม่ได้หมายถึงซื้อเหล้า แต่เป็นวิธีการปลดปล่อยผ่อนคลายของคนจนจากการลงแรงทำงานอย่างหนักตลอดทั้งวัน หรือการซื้อหอยของคนจนอาจไม่ใช่การติดพนัน แต่เป็นการลงทุนและความหวังของคนจนท่ามกลางความเหลื่อมล้ำทางสังคมและเศรษฐกิจซึ่งกีดขวางไม่ให้คนจนลืมตาอ้าปากได้ แม้จะทำงานอย่างหนักก็ตาม หรือปัญหานี้สื่อนอกระบบเกิดจากความตั้งใจลงทุนด้านเกษตรกรรมที่ไม่ประสบความสำเร็จทำให้คนจนต้องดิ้นรนหาเงินเพื่อนำมาใช้เป็นต้นทุนและการเข้าถึงไม่ถึงบริการทางการเงินในชุมชน เป็นต้น ขณะที่คนจนต้องมีรายจ่ายในชีวิตประจำวันต่าง ๆ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

อย่างไรก็ตาม เครื่องมือสำหรับการเรียนรู้และสร้างทักษะทางการเงิน ครั้วเรือนยากจนที่กล่าวถึงในหนังสือเล่มนี้อาจไม่ใช่เรื่องใหม่สำหรับสังคม แต่กระบวนการที่ทีมวิจัยดำเนินการถือเป็นเรื่องใหม่สำหรับคนจนที่มุ่งเป้าแม่นยำ เป็นการทำงานกับคนจนผ่านข้อมูลที่เกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วม มองเห็นความซับซ้อน และเป็นพลวัตของคนจนทั้ง 4 กลุ่ม คือ อยู่ลำบาก อยู่ยาก อยู่ได้ และอยู่ดี และต้องยอมรับว่ามีทั้งกลุ่มที่ต้องได้รับการสงเคราะห์และกลุ่มที่สามารถใช้ศักยภาพของตนเอง การออกแบบกิจกรรมจึงเกิดขึ้นและดำเนินการแบบ ‘ไม่ตัดเสื้อโหล’

ส่วนที่ 6

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

แม้การทำงาน Financial Literacy ไม่ใช่เรื่องใหม่ แต่หนังสือเล่มนี้ได้ชี้ให้เห็นแล้วว่า ความยากจนมีความซับซ้อนและเป็นพลวัต การทำงาน Financial Literacy ให้เกิดผลจำเป็นต้องมองภาพกว้างอย่างเข้าใจ ไม่ตีตรา ไม่ตัดสิน ไม่กีดกัน และสร้างโอกาสทางการเงินใหม่ ๆ ให้กับคนจน โดยเริ่มต้นจากการใช้ฐานข้อมูล ที่มุ่งเป้าแม่นยำและยอมรับร่วมกันจากภาคีเครือข่าย มองให้เห็นว่าคนจนไม่ได้ต้องการความช่วยเหลือแบบสงเคราะห์เพียงอย่างเดียว แต่คนจนมีศักยภาพ และพร้อมใช้ศักยภาพในการหลายข้อจำกัดทางการเงิน รวมทั้งโครงสร้าง ความปลอดภัยทางสังคม บริการทางการเงิน สถาบันทางการเงิน และหน่วยงานภาครัฐ ต้องร่วมมือกันในการสร้างแรงกระตุ้น จูงใจ และเกาะติดการทำงานอย่างใกล้ชิด เป็นระยะ เนื่องจากความร่วมมือระหว่างภาคีเครือข่ายที่เน้นการสร้างภูมิคุ้มกันและทักษะการตัดสินใจ จะช่วยให้ครัวเรือนยากจนสามารถเลื่อนขั้นทางสังคมได้ ดังนี้

ประการแรก สร้างความมั่นใจให้คนจนกล้าเข้ามามีส่วนร่วมบริการทางการเงิน : ‘สุขภาพทางการเงินที่ดีไม่มีขาย...อยากได้ต้องร่วมสร้างร่วมลงมือ’ (จันทร์ภา วัฒนาวงศ์, นักวิจัยมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, ทีมอุบลราชธานี) เนื่องจากคนจน จำนวนไม่น้อยไม่มีส่วนร่วมในชุมชน ทั้งคนจนซึ่งเป็น ‘คนใน’ และสังคมซึ่งเป็น ‘คนนอก’ เช่น มองว่าไม่อยากเป็นหนี้ ไม่มีศักยภาพใช้หนี้ ทำให้คนจนจำนวน ไม่น้อยไม่กล้าเข้าร่วมมีส่วนได้ส่วนเสียในบริการทางการเงิน

ประการสอง ปรับเปลี่ยนวิธีคิดและหลายอคติทางการเงิน ‘การเงินดี เริ่มจากวินัยไม่ใช่ดวง’ (อนันต์ศักดิ์ พวงอก, นักวิจัยมหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ) สร้างความตระหนักรู้และแรงจูงใจให้คนจนมีวินัยทางการเงิน ใช้ศักยภาพในการสร้างรายรับ และมีความเข้าใจในการบริหารจัดการเงิน ไปพร้อม ๆ กับการทำงานอย่างมีส่วนร่วมกับผู้กระทำต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับบริการทางการเงิน

แยกให้ออกระหว่าง ‘มีความสุขเพราะไม่เป็นหนี้’ หรือ ‘มีความสุขเพราะไม่เป็นหนี้’ กล่าวคือ ชวนมองและทำความเข้าใจเกี่ยวกับ ‘หนี้’ ใหม่ คือ หนี้ดี หรือ หนี้เสีย เพื่อให้คนจนมองเห็นโอกาสใหม่ ๆ ด้านการเงิน

ประการสาม แก้ไขปัญหาการเงินคนจนที่เข้าใจและตรงจุด ‘รู้ครึ่งเดียว ใช้ได้ตลอดชีวิต’ (ปติวรดา ล้อมลาย, นักวิจัยมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, ทีมจังหวัดอำนาจเจริญ) การทำงานแก้ไขปัญหาคะแนนยากจนจำเป็นต้องให้ความสำคัญในประเด็น Financial Literacy ผ่านผู้กระทำการต่าง ๆ ทั้งครัวเรือนยากจน ชุมชน ผู้นำชุมชน บุคคลที่มีบทบาทด้านบริการทางการเงิน สถาบันทางการเงิน ธนาคาร หน่วยงานภาครัฐทั้งระดับท้องถิ่นและหน่วยงานฟังก์ชัน ร่วมกันออกแบบแนวทางในการทำงานและไม่ทำงานแบบแยกส่วน หรือการนำประสบการณ์การทำงานต่าง ๆ มาแลกเปลี่ยนกันเพื่อให้เกิดแนวทางใหม่ ๆ ในการทำงาน Financial Literacy ที่มุ่งเป้ากลุ่มครัวเรือนยากจนแบบแม่นยำ

ประการสี่ การสร้างความสนุกสนานและพื้นที่ปลอดภัย ‘สูตรลับผ่านความสนุก เริ่มวันนี้ รวยวันหน้า’ (อดิสร สีสาสดี, ผู้ช่วยนักวิจัยมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, ทีมจังหวัดอำนาจเจริญ) กระบวนการ Financial Literacy Game มีประโยชน์ต่อครัวเรือนยากจนในด้านการเงินโดยตรงผ่านกระบวนการ ‘เรียนรู้ด้วยการลงมือทำ’ (Learning by Doing) เช่น เปลี่ยนการจัดการเงินจาก ‘ภาระ’ ให้เป็น ‘ทักษะ’ การเล่นเกมช่วยทลายกำแพงความเครียดจากปัญหาหนี้สินในชีวิตจริง โดยใช้สถานการณ์จำลองเป็นบทเรียน ทำให้ผู้เล่นสามารถมองเห็นภาพรวมของรายรับ-รายจ่ายได้ชัดเจนยิ่งขึ้น กระบวนการช่วยให้ครัวเรือนยากจนเข้าใจ ‘ตรรกะทางการเงิน’ เช่น การตั้งเป้าหมายเงินออมหรือการจัดการดอกเบี้ยผ่านความสนุกสนานแทนการถูกสั่งสอน อีกทั้งฝึกทักษะการตัดสินใจและการจัดการความเสี่ยง การแยกแยะความจำเป็นผ่านเกม ‘วงล้อสุ่ม’ หรือ ‘บอร์ดเกม’ บังคับให้ผู้เล่นต้องเลือกระหว่าง ‘สิ่งที่อยากได้’ (เช่น หอย, เครื่องสำอาง) กับ ‘สิ่งที่จำเป็น’ (เช่น ค่ารักษาพยาบาล, ค่าน้ำมัน) ช่วยสร้างนิสัยการคิดก่อนจ่าย หรือการวางแผนล่วงหน้าผ่านการตัดสินใจช่วยให้ผู้เล่นได้ฝึกรับมือกับเหตุการณ์ไม่คาดฝัน ทำให้เห็นความสำคัญของการมี ‘เงินสำรองฉุกเฉิน’ ซึ่งเป็นภูมิคุ้มกันสำคัญของครัวเรือน

ยากจน และ สร้างภูมิคุ้มกันต่อภัยทางการเงินและกลโกง ผ่านเกม Debt Detective ผู้เล่นจะได้สำรวจพฤติกรรมเสี่ยงของตนเองและเรียนรู้วิธีการวิเคราะห์ ‘กลโกง’ หรือ ‘หนี้เสีย’ ในบรรยากาศที่ปลอดภัย ทำให้เมื่อเจอสถานการณ์จริงในชีวิต เช่น การถูกหลอกให้กู้เงินนอกระบบจะได้มีทักษะในการวิเคราะห์และระวังตัวมากขึ้น

ประการห้า ถอดบทเรียนจากความผิดพลาดอย่างใกล้ชิดสู่การยอมรับปรับเปลี่ยน ‘มากกว่าความรู้ คือ การส่งต่อความมั่นใจในการใช้ชีวิตอย่างมั่นคง’ (ใจแก้ว แถมเงิน, นักวิจัยมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, ทีมจังหวัดอำนาจเจริญ) กระบวนการไม่มีความเสี่ยงผ่านเกมที่เป็นพื้นที่ปลอดภัย (Safe Zone) ที่อนุญาตให้ผู้เล่น ‘ล้มละลาย’ หรือ ‘ตัดสินใจผิด’ ได้ เพื่อให้เห็นผลกระทบที่เกิดขึ้นทันทีและสามารถเริ่มใหม่ได้ในรอบถัดไป กระบวนการนี้ช่วยปรับเปลี่ยนทัศนคติ (Mindset) และพฤติกรรมทางการเงิน ให้ระมัดระวังและรอบคอบมากขึ้นก่อนจะกลับไปใช้ในชีวิตจริง อีกทั้งกระบวนการลักษณะนี้จะทำให้คนจนเกิดความใกล้ชิดสนิทสนม และกล้าบอกเล่าความจริงทางการเงิน และเปิดใจยอมรับปรับเปลี่ยน

ประการหก เข้าใจชีวิตประจำวันและการเงินของตนเอง การทำสมุดบันทึกรายรับ-รายจ่ายไม่ได้เป็นเพียงการจดตัวเลขแต่เป็นเครื่องมือเชิงยุทธศาสตร์ ที่สร้างประโยชน์ต่อครัวเรือนยากจนอย่างน้อย 4 มิติ คือ มิติแรก การสร้าง ‘สติ’ และ ‘เหตุผล’ ในการใช้จ่าย จุดเด่นของกระบวนการ คือ การให้อธิบายเหตุผลของการจ่ายสั้น ๆ ซึ่งช่วยเปลี่ยนพฤติกรรมการจ่ายตามความเคยชินให้เป็นการจ่ายอย่างมีเป้าหมาย ครัวเรือนจะได้ทบทวนว่าเงินแต่ละบาทถูกใช้ไปเพื่ออะไร มิติสอง การคัดกรองและส่งเสริม ‘หนี้ดี’ บันทึกรายรับ-รายจ่ายช่วยให้ครัวเรือนและทีมวิจัยจำแนกประเภทหนี้ได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะการมองเห็น ‘หนี้ดี’ ที่กู้ยืมมาเพื่อเป็นต้นทุนประกอบอาชีพ (เช่น ซื้อเมล็ดพันธุ์ผัก) เมื่อครัวเรือนเห็นว่าการกู้ยืมนั้นนำไปสู่รายได้ที่เพิ่มขึ้น จะเกิดความมั่นใจในการจัดการหนี้และลดการพึ่งพิงหนี้นอกระบบที่ฟุ่มเฟือย มิติสาม การสร้างกลไกสวัสดิการชุมชน (Community Safety Net) ข้อมูลจากบัญชีรายรับ-รายจ่ายถูกนำมาขยายผลสู่ระดับโครงสร้างชุมชน เช่น การจัดตั้ง ‘กองทุนออมผักแปลงรวม’ ซึ่งเป็นนวัตกรรมทางสังคมที่เกิดจากการเห็นปัญหาจริงในสมุดบันทึก ว่าคนจนต้องการเงินทุนจำนวนไม่มากเพื่อต่อยอด

อาชีพ กองทุนนี้จึงกลายเป็นแหล่งทุนที่เข้าถึงง่ายและตรงจุดสำหรับครัวเรือนยากจน มิติท้าย การสร้างวินัยผ่านกระบวนการติดตามและแรงจูงใจ การบันทึกที่มาพร้อมการติดตามผล (Monitoring) ช่วยให้เกิดความต่อเนื่อง ไม่ใช่เพียงการทำตามสั่งแต่เป็นการสร้างนิสัยใหม่โดยใช้ ‘แรงจูงใจและรางวัล’ เป็นเครื่องมือกระตุ้น ประคองให้ครัวเรือนรักษากฎมีค้ำกันทางการเงินไว้ได้จนกลายเป็นวิถีชีวิต

ประการท้าย การใช้เครื่องมือฉายให้เห็นเชิงรูปธรรม เป็นเครื่องมือที่ทรงพลังสำหรับครัวเรือนยากจน เพราะช่วยเปลี่ยนตัวเลขทางบัญชีที่เข้าใจยากให้กลายเป็น ‘ภาพจำ’ ที่ชัดเจนและมีประโยชน์ ทำให้ปัญหาการเงินเป็นเรื่อง ‘รูปธรรม’ ทั้งรายรับ รายจ่าย เงินออม หนี้สิน หรืออื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเงิน ควบคู่กับเครื่องมืออื่น ๆ ที่เชื่อมโยงคนจนกับสังคมระดับต่าง ๆ เพื่อให้คนจนได้เข้าถึงบริการทางการเงินเพิ่มขึ้น และการมองเห็นโอกาสใหม่ ๆ ทางด้านการเงิน

นอกจากนั้น จะเห็นว่า ความรู้ทางการเงินเป็นทักษะชีวิตที่ช่วยให้คนจนหลุดพ้นจาก ‘กับดักความยากจน’ ได้ โดยเริ่มจากการสร้างความเข้าใจในพฤติกรรม การใช้จ่ายของตนเองเพื่อให้เกิดการวางแผนและตั้งเป้าหมายที่เหมาะสมกับช่วงวัย ซึ่งความรู้เหล่านี้จะกลายเป็นแสงสว่างแห่งความหวัง ที่ช่วยลดอุปสรรคและปิดช่องว่างในการเข้าถึงสถาบันการเงินฐานรากที่มักมีเงื่อนไขเข้มงวดเกินจริง อีกทั้งการมีพื้นฐาน Financial Literacy ยังช่วยเปลี่ยนมุมมองให้ครัวเรือนยากจนสามารถประกันความเสี่ยงและรับมือกับสถานะฉุกเฉิน ท้ายที่สุดอย่างน้อยชุดความรู้ในหนังสือเล่มนี้จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการขับเคลื่อนระดับนโยบาย เพื่อสร้างระบบการเงินที่โอบอุ้มทุกคนอย่างแม่นยำและยั่งยืนในมิติต่าง ๆ เช่น

มิติที่หนึ่ง การเงินคนจนมีข้อจำกัดแต่ก็มีความหวัง... เข้าใจสถานการณ์การออมเงินของครัวเรือนยากจน กระบวนการ Financial Literacy ที่เริ่มต้นจากการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงลึกช่วยให้เราเข้าใจว่า การออมเงินของครัวเรือนยากจนไม่ได้เป็นเพียงเรื่องของตัวเลข แต่มีความซับซ้อนตามพลวัตชีวิตและทุนเดิมในพื้นที่ การใช้เครื่องมือเชิงประจักษ์อย่าง ‘โองชีวิต’ และบอร์ดเกมช่วยสะท้อนให้เห็นว่า ปัญหาการออมไม่ได้เกิดจากความขี้เกียจ แต่เกิดจาก ‘รอยร้าว’ ของรายจ่ายที่จำเป็นและไม่จำเป็นที่ซ้อนทับกันอยู่ การสร้างพื้นที่ปลอดภัยผ่านภาษาท้องถิ่นและความเป็นกันเอง ทำให้ครัวเรือนกล้าเปิดเผยข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเงินเก็บที่หายไป

กับภาระหนี้หรือเหตุฉุกเฉิน ซึ่งมีกระบวนการติดตามอย่างใกล้ชิดและการจัดตั้ง ‘กองทุนออมผัก’ หรือเครือข่ายทางสังคมในพื้นที่ ได้พิสูจน์ให้เห็นว่าครัวเรือนยากจนมีศักยภาพในการออมหากได้รับแรงจูงใจและมีกลไกชุมชนรองรับที่เหมาะสม รวมทั้งการวิเคราะห์รายรับ-รายจ่ายอย่างสม่ำเสมอช่วยเปลี่ยนทัศนคติจากการ ‘ไม่มีเงินออม’ เป็นการมองหาช่องทาง ลดรายจ่ายเพื่อเพิ่มเงินเก็บอย่างเป็นรูปธรรม ในท้ายที่สุด ความเข้าใจนี้ได้ถูกนำมาพัฒนาเป็นหลักสูตรที่ช่วยปิดช่องว่างความเสี่ยงและสร้างวินัยการออมที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตจริง นำไปสู่การเลื่อนชั้นทางสังคมและสร้างภูมิคุ้มกันทางการเงินที่ยั่งยืนผ่านความร่วมมือของภาคเครือข่ายในทุกระดับได้ ‘ทุกครัวเรือนมีข้อจำกัด แต่ทุกครัวเรือนยังมีความหวัง’ (วนิดา สังคะลุน, นักวิจัยวิทยาลัยชุมชนมุกดาหาร)

มิติที่สอง เข้าใจสถานการณ์หนี้สินและความจำเป็นของคนจน คนจนมักเผชิญกับสถานะหนี้สินซ้ำซาก ทั้งจากหนี้ในระบบและนอกระบบที่พัวพันกัน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับบริการทางการเงินต้องเปิดโอกาสและช่องทางให้คนจนได้เข้าถึงบริการทางการเงิน ให้คนจนเป็นส่วนหนึ่งในการเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ส่งเสริมให้คนจนกล้าเดินเข้าหา ‘หนี้ดี’ หรือบริการทางการเงินอย่างมีศักดิ์ศรี ไม่ถูกตัดสิน ตีตรา หรือกีดกันการเข้าถึง ‘แผนชีวิตที่ดีต้องปลอดหนี้เสียและมีภูมิคุ้มกัน การหลุดพ้นจากความยากจนต้องมีการวางแผนชีวิต ต้องไม่เป็นหนี้หรือมีหนี้ที่บริหารจัดการเองได้ และมีเงินออม แล้วชีวิตจะมีความสุข’ (ปิยะนุช ทวีสุข, นักวิจัยวิทยาลัยชุมชนมุกดาหาร)

มิติที่สาม ขั้วช่องทางการเข้าถึงบริการทางการเงิน : คนจนจำนวนไม่น้อยไม่เคยรับรู้และเข้าไม่ถึงบริการทางการเงิน เนื่องจากไม่ได้รับข้อมูลข่าวสาร ถูกตัดสิน ตีตรา กีดกันการเข้าถึง ทั้งจากความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในสังคม หรืออคติเชิงลบต่อคนจนด้านการเงิน สังคมต้องเปิดใจให้กว้างขึ้นเกี่ยวกับบริการทางการเงิน ให้คนจนได้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของบริการทางการเงิน กระตุ้นให้คนจนใช้ศักยภาพของตนเองในการเข้ารับบริการทางการเงินและช่วยประคับประคองให้คนจนสามารถบริหารจัดการเงินได้ หรือการปรับกฎระเบียบต่าง ๆ ของหน่วยบริการทางการเงินให้ยืดหยุ่นรองรับคนจนมากขึ้น

มิติที่สี่ กระตุ้นให้เห็นถึงความสำคัญในการวางแผนการเงิน :

‘การวางแผนทางการเงินในวันนี้ คือ ภูมิคุ้มกันในวันหน้า’ (วุฒิชัย ศรีตุน, ผู้ช่วยวิจัยมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, ทีมจังหวัดอำนาจเจริญ) การกระตุ้นให้คนจนเล็งเห็นถึงความสำคัญในการวางแผนการเงินและการจัดการเงิน เช่น ชวนมองภาพระยะสั้นในชีวิตประจำวัน ระยะกลางเพื่อให้เกิดการสะสม และระยะยาวเพื่อสร้างความมั่นคงทางการเงิน โดยคนจนจะต้องใช้ศักยภาพของตนเองในฐานะ ‘คนใน’ และได้รับความช่วยเหลือจากสังคมในฐานะ ‘คนนอก’ รวมถึงการวางแผนในการเข้าถึงบริการทางการเงินจากหน่วยงานภาครัฐที่ไม่ใช่แค่สงเคราะห์

มิติที่ห้า การพักชำระหนี้สำหรับครัวเรือนยากจน : การพักหนี้ให้กับครัวเรือนยากจนควรดำเนินการอย่าง ‘มุ่งเป้าและแม่นยำ’ ไม่ใช่มองเพียงการหยุดชำระชั่วคราว แต่ต้องเป็นเครื่องมือในการรักษาที่ดินทำกินและต้นทุนชีวิตไม่ให้สูญหายไปกับหนี้ในระบบ เงื่อนไขการพักหนี้ต้องมีความยืดหยุ่นสูงและคำนึงถึงรายได้ที่ผันผวนของกลุ่มหาเช้ากินค่ำหรือคนจนฐานราก โดยต้องตรวจสอบให้ชัดเจนว่าในระหว่างพักชำระนั้นดอกเบี้ยยังเดินอยู่หรือไม่ เพื่อป้องกันไม่ให้อาภาระหนี้พอกพูนจนเข้าสู่ปัญหาทางการเงินในภายหลัง หัวใจสำคัญ คือ การใช้ช่วงเวลาพักหนี้เป็นโอกาสในการ ‘ปรับตัว’ ผ่านกลไก ‘โค้ชทางการเงิน’ เพื่อชี้ช่องทางรวมหนี้หรือรีไฟแนนซ์ให้สอดคล้องกับศักยภาพจริง พร้อมทั้งมีกองทุนชุมชนเป็นตัวกลางเจรจาเงื่อนไขไม่ให้ลูกหนี้กลับไปพึ่งพิงเงินด่วนนอกระบบอีก การพักหนี้ที่มีประสิทธิภาพจึงต้องควบคู่ไปกับการปรับทัศนคติให้กล้าเผชิญหน้ากับความจริงและเจ้าหนี้ เพื่อเปลี่ยนจากการสงเคราะห์ชั่วคราวไปสู่การสร้างวินัยทางการเงินที่ยั่งยืน ซึ่งจะเป็นดาวยักษ์คุ้มครองทางสังคมกับการโอบอุ้มครัวเรือนยากจนให้หลุดพ้นจากวงจรหนี้ซ้ำซากได้อย่างแท้จริง

มิติที่หก สถาบันการเงินและองค์กรชุมชนช่วยเป็น ‘โค้ชทางการเงิน’ :

‘สร้างสังคมแห่งโอกาสทางการเงินสำหรับครัวเรือนยากจน’ (เอมอร แสนภูวา, นักวิจัยมหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ) ต้องปรับบทบาทจากการเป็นเพียงผู้ให้กูมาเป็น ‘โค้ชทางการเงิน’ ที่ทำงานเชิงรุกเพื่อทลายกำแพงการตีตราและสร้างพื้นที่ปลอดภัยให้ครัวเรือนยากจน โดยต้องออกแบบบริการที่ยืดหยุ่นสอดคล้องกับ

วิถีชีวิตจริง เช่น การปรับเงื่อนไขการเข้าเป็นสมาชิกกองทุนให้เปิดกว้างสำหรับประชากรแฝงหรือผู้ที่ไม่มีหลักประกัน องค์กรในชุมชนควรทำหน้าที่เป็นตัวกลางเจรจาหนี้และเป็นแหล่งทุนดอกเบี้ยต่ำเพื่อตัดวงจรหนี้ที่นอกระบบควบคู่ไปกับการสนับสนุนการออมที่เริ่มจากจุดเล็ก ๆ เช่น กองทุนวันละบาท รวมทั้งการชวนตั้งเป้าหมายการเงินที่ทำได้จริงตามบริบทของคนจนแต่ละคน ไม่ว่าจะเป็นการใช้หนี้เพื่อรักษาที่ดินหรือการออม โดยมีโค้ชทางการเงินคอยติดตามให้คำแนะนำอย่างใกล้ชิดเพื่อเปลี่ยนจากวัฒนธรรมการสงเคราะห์เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันระยะยาว การโอบอุ้มนี้จะสำเร็จได้เมื่อสถาบันการเงินมองเห็นศักยภาพที่ซ่อนอยู่หลังความยากจน และพร้อมจะเป็นตาข่ายรองรับที่แม่นยำเพื่อพาคนจนให้เท่าทันทางการเงิน

กล่าวโดยสรุป หนังสือ ‘Financial literacy ความซับซ้อนและพลวัตทางการเงินของคนจน’ ได้ฉายให้เห็นถึงข้อจำกัดด้านการเงินมิติต่าง ๆ ของคนจนและโอกาสของคนจนในการเข้าถึงบริการทางการเงิน ผ่านการสร้างความร่วมมือจากหน่วยงานภาคีต่าง ๆ โดยเฉพาะหน่วยงานที่มีบทบาทด้านบริการทางการเงินและในฐานะโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคม (Social Safety Net) ที่ใกล้ชิดกับคนจนเชิงพื้นที่ หรือนำไปใช้ในการออกแบบกระบวนการทำงานอย่างมีส่วนร่วม เข้าใจ ไม่ตัดสิน ไม่ตีตรา ไม่กีดกัน และนำเสนอเครื่องมือ กระบวนการ และนวัตกรรมในการขับเคลื่อนงานแก้ไขปัญหาความยากจนประเด็น Financial literacy อย่างไรก็ดี หนังสือเล่มนี้ใช้ข้อมูลและปรากฏการณ์จากภาคสนามของทีมวิจัยในพื้นที่ ถือเป็นปฐมบทของการขยายปริมณฑลความรู้ความเข้าใจทางการเงินของคนจนฐานราก เพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการนำพาคนจนออกจากกับดักความยากจนและข้อจำกัดทางด้านการเงินต่อไป

- โชคลาภ มั่นคง. (2565). การเงินฐานราก (คนจน) กรณีศึกษาเพื่อความเป็นไปได้ในการพึ่งตนเองได้ด้วยความร่วมมือของภาครัฐและเอกชนในการพัฒนา. วารสารเศรษฐศาสตร์และนโยบายสาธารณะ. 13(25): 26-47.
- ธนาคารแห่งประเทศไทย. (2568). อบรมเชิงปฏิบัติการ ‘การเสริมศักยภาพวิทยากรกระบวนการเพื่อยกระดับความรู้และทักษะการจัดการทางการเงินสำหรับครัวเรือนยากจน’. เมื่อวันที่ 21 กันยายน 2568 ณ โรงแรมราชาวดี รีสอร์ท แอนด์ โฮเทล ขอนแก่น.
- ณัฐชัชวัล โกคาพานิชวงศ์ และคณะ. (2567). ‘กองทุนออมของคนจน’: การพัฒนาการเงินฐานรากเพื่อคนจนในเมือง กรณีศึกษาอำเภอเมืองจังหวัดอำนาจเจริญ. วารสารธรรมศาสตร์. 43(3): 113-149.
- ณอมสิน พลลาภ. (2568). อบรมเชิงปฏิบัติการ ‘การเสริมศักยภาพวิทยากรกระบวนการเพื่อยกระดับความรู้และทักษะการจัดการทางการเงินสำหรับครัวเรือนยากจน’. เมื่อวันที่ 21 กันยายน 2568 ณ โรงแรมราชาวดี รีสอร์ท แอนด์ โฮเทล ขอนแก่น.
- แมน บุโรทกานนท์. (2563). โครงการพัฒนาระบบสนับสนุนการทำงานเชิงพื้นที่เพื่อการแก้ไขปัญหาความยากจนแบบเบ็ดเสร็จและแม่นยำ. สำนักงานนโยบายการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมแห่งชาติ (สอวช.) โดยหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.).
- Abhijit Banerjee and Esther Duflo. (2563). ฉันทวิษญ์ ดันทสิทธิ์ (แปล). เศรษฐศาสตร์ความจน (Poor Economic): ทลายมายาคติฝังลึกเกี่ยวกับความยากจน จากผลการวิจัยสะท้อนโลกของสองนักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบล ปี 2019. ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ. กรุงเทพฯ : ซอลท์ พับลิชชิง.

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น 123 ถ.มิตรภาพ อ.เมือง จ.ขอนแก่น 40002
โทรศัพท์ 0-4320-2100 มือถือ 09-9465-5115 ภายใน 44770
E-mail: kkuprinting@hotmail.com Line ID: @kkuprinting